

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1983 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1984

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1983

VILNIUS

1984

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1983

VILNIUS

1984

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1983

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1984

63.3(2L)
Li237

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislavas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDUNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ŽEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

L 0505040000—129 ž-84
M854(08)—84

© LTSR MA Istorijos institutas, 1984

**LTSR MA ISTORIJS INSTITUTO, VILNIAUS VALST.
V. KAPSUKO UNIVERSITETO IR VILNIAUS VALST.
PEDAGOGINIO INSTITUTO ISTORIJS KATEDRŲ
BEI LIETUVOS TSR CENTRINIŲ VALSTYBINIŲ ARCHYVŲ
VEIKLOS REZULTATAI 1973—1982 METAIS**

SOCIALISTINĖS VISUOMENĖS ISTORIJS TYRINĖJIMAI

Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus vadovas

Ist. m. k. Henrikas Šadžius

Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įkūrimas — vienas ryškiausių ir svarbiausių įvykių XX a. žmonijos istorijoje. Kelia Tarybų Sąjungai sudaryti atvėrė Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, išvadavusi Rusijos tautas iš socialinės ir nacionalinės priespaudos. Lenininė nacionalinė politika parengė sąlygas visų mūsų šalies tautų ir tautybių dvasiniam atgimimui, nacionalinių kultūrų suklestėjimui, jų savitarpio turtėjimui, internacionalistinių komunizmo idealų įtvirtinimui.

Šiandien pirmosios daugianacionalinės darbininkų ir valstiečių valstybės kūrimo patyrimas yra kelrodė žvaigždė daugeliui kovotojų už socialinę pažangą, daro didelį poveikį audringo ir sudėtingo XX šimtmečio įvykiams.

Minėdami mūsų tarybinės valstybės jubiliejų — šešiasdešimtmetį, apžvelgiame per praėjusį dešimtmetį nuveikto darbo rezultatus.

Aštuntajame dešimtmetyje šalia kitų visuomenės mokslų nemaži uždaviniai buvo keliami ir istorijai. Rengdama savo politiką ir numatydama priemones jai vykdyti, partija atsižvelgė į objektyvias sąlygas ir į subjektyvų veiksnį — liaudies sąmoningumą ir organizuotumą. Dėl to ir istorijos mokslas reikalingas ne tik tam, kad galima būtų analizuoti objektyvias sąlygas ir dėsnius, bet ir kelti liaudies sąmoningumą bei organizuotumą, propaguoti partijos veiklą, kurioje atsispindi objektyvūs visuomenės raidos dėsnių reikalavimai.

Nagrinėjamoju laikotarpiu vykę TSKP XXV ir XXVI suvažiavimai susumavo tarybinės liaudies laimėjimus per istorines laiko atkarpas ir nubrėžė jos veiklos ateities uždavinius — stiprinti brandų socializmą mūsų šalyje, atskleidė naujus horizontus, kaip toliau tobulinti išsivysčiusią socialistinę visuomenę.

Respublikos partinė organizacija XVII ir XVIII suvažiavimuose nubrėžė tolesnes visuomenės mokslų, tarp jų ir istorijos, plėtojimo gaires. Ji įpareigojo respublikos istorikus parengti fundamentalius darbus, kuriuose būtų apibendrintas ir visuomeninių-ekonominių formacijų keitimasis, ir socializmo pagrindų bei išsivysčiusio socializmo kūrimo teorija

ir praktika. Ypač akcentuota sparčiau tirti išsivysčiusios socialistinės visuomenės problemas. Labai svarbus uždavinys liko ir toliau kūrybiškai kritikuoti šiuolaikinę buržuazinę ideologiją ir jos atmainą — lietuvių buržuazinės emigrantinės istoriografijos koncepcijas.

Sėkmingai spręsti minėtus uždavinius galima tik nuolat os keliant teorinį lygį, giliau įvaldant istorijos mokslo marksistinius metodologinius principus. Šito pirmiausia buvo siekiama metodologiniuose ir moksliniuose seminaruose. Svarbi vieta priklauso ir mokslinės kvalifikacijos kėlimui.

Vadovaudamiesi marksistinės-lenininės metodologijos principais, partijos nutarimais, skyriaus bendradarbiai aptariamuoju laikotarpiu nemažai nuveikė moksliskai apibendrinami tarybinio laikotarpio istorijos problemas, nušviesdami respublikos darbo žmonių socializmo ir išsivysčiusio socializmo kūrimo patirtį.

Pirmiausia paminėtinas iš spaudos išėjęs Lietuvos TSR istorijos IV tomas (socializmo epocha), turįs ne tik svarbią istorinę politinę ir mokslinę pažintinę, bet ir metodologinę reikšmę¹. Siame darbe, remiantis marksistinė-lenininė koncepcija, pateikiama ir pagrindžiama socializmo kūrimo Lietuvoje periodizacija, apibendrinama darbo žmonių socializmo kūrimo ir įtvirtinimo patirtis. Tame daug vietos skiriama parodyti, kaip mūsų respublikoje praktiskai buvo įgyvendinamos lenininio socializmo kūrimo plano sudėtinės dalys. Atskleidžiami socializmo kūrimo sunkumai, pirmiausia susiję su atkaklia klasių kova. Nušviečiama klasių kovos raida ir socialiniai bei klasiniai pakitimai, įvykę respublikos visuomenės struktūroje pereinamuoju laikotarpiu, parodomas lietuvių socialistinės nacijos susiformavimas. Išryškintas Lietuvos Komunistų partijos vaidmuo vadovaujant respublikos darbo žmonių kovai, kai buvo kuriamas ir įtvirtinamas socializmas, parodoma buržuazinio nacionalizmo ideologijos ir politikos reakcinė esmė, nušviečiama broliškujų tarybinių respublikų įvairiapusė ir nesavanaudiška parama lietuvių tautai socializmo kūrimo ir įtvirtinimo metais.

Lietuvos TSR istorijos vientomio (rusų k.) tarybinio laikotarpio skyriuose glausčiau pateikiama socializmo pagrindų ir išsivysčiusio socializmo kūrimo laikotarpio istorija². Atskirai norėtusi paminėti šio darbo XIX skyrių, kuriame pirmą kartą mūsų tarybinėje istoriografijoje apibendrinamas respublikos išsivysčiusio socializmo kūrimo laikotarpis. Glaudžiai siejant su visos TSRS socialinės-ekonominės raidos problemomis, nušviečiamas respublikos visuomeninis-politinis gyvenimas, brandaus socializmo politinės sistemos funkcionavimas, plačiai analizuojami materialinės-techninės bazės stiprinimo, kultūros, mokslo, literatūros ir meno plėtojimosi klausimai.

Pereidami prie pavienių problemų tyrinėjimų apžvalgos, pirmiausia trumpai sustosime prie dviejų tradicinių temų, kurios buvo ir liko mūsų mokslininkų veiklos akiratyje: tai 1940 m. socialistinė revoliucija ir lietuvių tautos dalyvavimas Didžiajame Tėvynės kare.

¹ Lietuvos TSR istorija. V., 1975. T. 4.

² История Литовской ССР: С древнейших времен до наших дней. Вильнюс, 1978.

1978 m. Maskvoje buvo išleista kolektyvinė monografija, kurią parengė Pabaltijo respublikų ir Maskvos istorikai³. Prie šio darbo prisidėjo ir mūsų skyriaus bendradarbiai. Monografijoje, remiantis naujausiais istoriniais šaltiniais ir skelbtais darbais, parodoma ilgus metus Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje trukusi Komunistų partijų vadovaujama darbo žmonių kova prieš buržuazines diktatūras, už valdžios paėmimą į savo rankas taikiu būdu. Lyginant su anksčiau parašytais darbais, šiame stengiamasi labiau apibendrintai panagrinėti revoliucijų subrendimo prielaidas, revoliucinius 1940 m. birželio įvykius, Komunistų partijų kovą už pirmųjų revoliucijos laimėjimų įtvirtinimą.

1980 m. liepos 1—2 d. Vilniuje įvyko sąjunginė mokslinė konferencija, skirta Pabaltijo tarybinių respublikų 40-mečiui. Ta proga buvo išleistas tezių rinkinys⁴. Konferencijos plenarinio posėdžio pranešimų, neįtrauktų į minėtą rinkinį, pagrindu išėjo straipsnių rinkinys.

Bendra didvyriška visų tarybinių tautų kova prieš hitlerinius grobikus Didžiajame Tarybų Sąjungos Tėvynės kare yra vienas iš reikšmingiausių mūsų šalies istorijos puslapių. Nors nuo karo pabaigos praėjo jau beveik keturi dešimtmečiai, tačiau tas laikotarpis tebelieka priein-tyrinėjami tyrinėjami temų.

1975 m. balandžio 10 d. Vilniuje įvyko mokslinė konferencija, skirta pergalės prieš fašistinę Vokietiją ir imperialistinę Japoniją 30-mečiui paminėti. Ją organizavo Lietuvos TSR MA Istorijos ir Baltarusijos TSR MA Istorijos institutai. Skaitytų pranešimų pagrindu išleistas straipsnių rinkinys (rusų k.), kuriame atsispindi Lietuvos ir Baltarusijos darbo žmonių dalyvavimas bendroje TSRS tautų kovoje prieš vokiečių fašistinius grobikus⁵.

Svariu indėliu nušviečiant lietuvių tautos dalyvavimą kovoje prieš vokiečių fašistinius grobikus tapo 1975 m. išėjusi kolektyvinė monografija „Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare“⁶. Knygos autoriai apibendrina viską, ką iki jų sukaupė lietuvių tarybiniai istorikai, nušviedami: 1) lietuvių tautos dalyvavimą Didžiojo Tėvynės karo frontuose, 2) aktyvią kovą tarybinių partizanų gretose, 3) visos liaudies priešinimąsi (sabotažą, diversijas, okupacinių valdžios priemonių žlugdymą ir kt.). Autoriai parodo, kaip nuo pirmųjų Didžiojo Tėvynės karo dienų lietuvių tauta įsijungė į aktyvią kovą prieš hitlerinius grobikus ir kaip ši kova pamažu išaugo į masinį lietuvių tautos priešinimąsi. Apskritai knyga pateikia išsamų Lietuvos TSR istorijos Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio vaizdą. Paskutiniu metu išėjęs dokumentų rinkinys praplečia šios problemos šaltinius⁷.

Nagrinėjamoju laikotarpiu toliau buvo tyrinėjama socializmo sukūrimo ir įtvirtinimo, išsivysčiusio socializmo kūrimo istorija pagal mūsų

³ Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии: Восстановление Советской власти. М., 1978.

⁴ 40 лет Прибалтийским республикам Союза ССР. Вильнюс, 1980; Победа социалистической революции в Литве, Латвии и Эстонии. Вильнюс, 1983.

⁵ Боевая дружба белорусского и литовского народов (1941—1945). Вильнюс, 1977.

⁶ Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare. V., 1975.

⁷ Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941—1945). V., 1982.

skyriuje nusistovėjusias tradicines kryptis: a) industrinių liaudies ūkio šakų raida ir darbininkų klasės vystymasis, b) žemės ūkio ir valstietijos raida, c) kultūrinės revoliucijos ir inteligentijos raidos problemos. Mūsų indėlis į minėtų klausimų tyrimus buvo netolygus.

Geriausių rezultatų pasiekta nušviečiant ir apibendrinant socialistinio žemės ūkio ir valstietijos raidos įvairias problemas. Čia pirmoji vieta neabejotinai priklauso kolektyvinei monografijai „Tarybų Lietuvos valstietija“⁸. Autorių kolektyvas, remdamasis pačių atliktais tyrinėjimais bei jau skelbtais darbais, pirmą kartą lietuvių tarybinėje istoriografijoje pateikė apibendrinamąjį darbą apie Lietuvos valstietijos tarybiniais metais nuėitą istorinį kelią. Darbe taip pat aptariami klausimai, atspindintys svarbiausius respublikos žemės ūkio pertvarkymo ir vystymo aspektus. Šios problematikos tyrinėjimus papildė ir A. Jefremenkos knygelė⁹.

1979 m. birželio 26—28 d. Institutas organizavo sąjunginę konferenciją, skirtą Pabaltijo, Ukrainos, Baltarusijos ir Moldavijos vakarinių sričių kolektyvizacijos 30-mečiui paminėti¹⁰. Buvo išleistas dviejų dalių konferencijos tezių rinkinys, parodęs išaugusį mūsų istorikų domėjimąsi šia tematika.

Reikšmingu įvykiu reikia laikyti ir dokumentų rinkinio „Lietuvos TSR valstiečių ūkių kolektyvizavimas“ (rusų k.) parengimą¹¹. Čia pateikiami svarbiausi ir būdingiausi dokumentai, atspindintys respublikos žemės ūkio raidą, valstietijos pereinamojo laikotarpio istoriją. Pagrindinė medžiagos dalis skiriama valstiečių ūkių jungimuisi į kolūkius atskleisti, parodomas kolūkių ūkinis bei organizacinis stiprėjimas išsivysčiusio socializmo kūrimo laikotarpiu.

Iš žemės ūkio ir valstietijos istorijos parengtos ir 2 dokumentų publikacijos¹².

Kuklesni darbininkų klasės istorijos tyrinėjimų rezultatai. Teparengta monografija ir dokumentų publikacija¹³.

Iš kultūros istorijos tyrimų skyrius stambesnių darbų kol kas neparengė.

Praėjęs laikotarpis mūsų skyriaus bendradarbiams buvo reikšmingas ir tuo, kad atskleidėme Tarybų Lietuvos vaidmenį Tarybų Sąjungos tautų sandraugoje, bendradarbiavimą kuriant socializmą ir komunizmą. Iš šios problemos paskelbėme 3 monografijas.

Monografijoje „Per bendradarbiavimą — į suklestėjimą“¹⁴ nušviečiamas Tarybų Lietuvos bendradarbiavimas su kitomis tarybinėmis respub-

⁸ Tarybų Lietuvos valstietija: Istorijos apybraiža. V., 1979.

⁹ Jefremenka A. Kolūkinės santvarkos pergalė Lietuvoje. V., 1977.

¹⁰ Тридцать лет по социалистическому пути. Вильнюс, 1979. Ч. 1: Предпосылки и процесс коллективизации; 2. Социально-экономические итоги коллективизации.

¹¹ Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР: Сборник документов и материалов. Вильнюс, 1977.

¹² Lietuvos TSR Valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai 1940 m. V., 1976; Pirmieji žingsniai kolektyviniu keliu. V., 1977.

¹³ Sadažius H. Socialistinio Vilniaus darbininkai. V., 1980; Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto posėdžių protokolai 1940—1941 m. V., 1975.

¹⁴ Strumskis K. Per bendradarbiavimą — į suklestėjimą. V., 1977.

likomis kuriant ir įtvirtinant socializmą 1940—1965 m., atskleidžiamas jos indėlis į svarbiausių socializmo kūrimo uždavinių sprendimą Lietuvoje. Kolektyvinėje monografijoje „Lietuva broliškų tarybinių tautų šeimoje“ nušviestas Tarybų Lietuvos įvairiapusis ekonominis ir kultūrinis bendradarbiavimas su broliškais tarybinėmis respublikomis išsivysčiusio socializmo kūrimo sąlygomis (1961—1975 m.)¹⁵. Remiantis gausia faktyne medžiaga, parodoma lenininės nacionalinės politikos, tarybinių respublikų tarpusavio santykių reikšmė liaudies ūkio, mokslo ir kultūros plėtojimui, apibendrintas respublikos indėlis į sąjunginį liaudies ūkio ir kultūros lobyną.

1982 m. Viñniuje ir Minske iš spaudos išėjo lietuvių ir rusų kalbomis parengtos kolektyvinės monografijos, nušviečiančios dviejų kaimyninių tarybinių respublikų — Lietuvos ir Baltarusijos — visokeriopus ryšius išsivysčiusio socializmo kūrimo metais¹⁶.

Be minėtų monografių, skyriaus bendradarbiai nemažai prisidėjo prie daugelio kitų Instituto darbų parengimo¹⁷. Čia nėra galimybių suminėti ir aptarti kelių dešimčių straipsnių, paskelbtų „Metraštyje“, „Darbuose“ ir kituose leidiniuose, kurie apskritai padėjo giliau nušviesti tarybinio laikotarpio Lietuvos istorijos klausimus.

Dabar daugiausia dėmesio skiriame nagrinėti tarybinės visuomenės politinės sistemos raidą išsivysčiusio socializmo sąlygomis. Įteiktoje spaudai kolektyvinėje monografijoje nušviečiamos Lietuvos valstybinės ir visuomeninės politinės sistemos raidos ir funkcionavimo problemos. Intensyviai dirbama rengiant spaudai Lietuvos TSR istorijos V tomą (1959—1980 metai).

Kaip kas daroma buržuazinių koncepcijų kritikos srityje.

Praėjęs dešimtmetis mums buvo reikšmingas ir tuo, kad toliau plėtojome kompleksinius tyrimus. Daugelio minėtų darbų mūsų kolektyvas vien savo jėgomis nebūtų sugebėjęs atlikti. Mums talkino ekonomistai, teisininkai, filologai, menotyrininkai.

Nors mūsų pagrindinės jėgos sutelktos išsivysčiusio socializmo kūrimo bei jo funkcionavimo problemoms nagrinėti, tačiau šio laikotarpio svarbiausius įvykius, reikšmingus bendroje istorinėje panoramoje kol kas teįmanoma aptarti daugiau konstatuojamuoju požiūriu, nepretenduojujant nei išsamiai jų nušviesti, nei juo labiau galutinai įvertinti. Svarbiausia, ko čia siekiama, — sužymėti būdingiausius ir reikšmingiausius šio laikotarpio visuomenės raidos reikšmingus, sugrupuoti bei susisteminti juos ir bent sąlygiškai nustatyti jų vietą mūsų tautos istorijoje. O išsamesnius sprendimus reikės daryti kiek vėliau, kai į nueitą etapą bus galima pažiūrėti retrospektyviu žvilgsniu.

¹⁵ Lietuva broliškų tarybinių tautų šeimoje. V., 1980.

¹⁶ Strumskis K., Marčėnka I., Meljankovas G. Lietuva ir Baltarusija: Bendradarbiavimas brandaus socializmo metais. V., 1982; Марчєнко И. Е., Мельянкoв Г. С., Струмскис К. Ю. Сотрудничество белорусского и литовского народов в период развитого социализма. Минск, 1982.

¹⁷ Didysis Spalis ir Lietuva. V., 1977; Jaunųjų istorikų darbai. V., 1976, kn. 1; 1978, kn. 2; 1980, kn. 3; 1982, kn. 4, ir kt.

LIETUVOS FEODALINĖS VISUOMENĖS TYRINĖJIMŲ REZULTATAI

Feodalizmo istorijos skyriaus vadovas Lietuvos TSR MA akad. Juozas Jurginis

Stambiausias feodalinio laikotarpio tyrimo objektas — lietuvių sukurtos valstybės — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) — istorija, sudarymas, gyvavimas ir žlugimas. Ši valstybė užima reikšmingą vietą ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų istoriografijoje, nes ji yra buvusi barjeru prieš vokiečių (teutonų) veržimąsi iš Vakarų į Rytus ir mongolų-totorių — iš Rytų į Vakarus. Be to, čia buvo sukurti tokie kultūros paminklai, kaip Lietuvos metraščiai, Lietuvos Metrika ir Lietuvos Statutas.

Istorijos instituto feodalinės visuomenės istorijos skyriaus bendradarbiai praėjusiame dešimtmetyje dirbo, rengdami Lietuvos TSR istorijos akademinį tomą rusų kalba (1978 m.). Jame feodalizmui teko palyginti nedaug puslapių, bet tai nereiškia, kad dėl to nukentėjo teksto mokslinis lygis. Tie patys autoriai, kurie parengė Lietuvos TSR istorijos daugiatomio pirmąjį tomą, skirtą feodalizmo laikotarpiui (J. Jurginis, M. Jučas), dabar, dėstydami istorijos procesą labai glaustai, daug ką patikslino, teoriškai pagrindė ir naujai įvertino kai kuriuos reikšmingus įvykius.

Svarbiausiu feodalizmo raidos požymiu laikydami luominės privilegijuotos žemės nuosavybės ir teisinės prievartos prieš žemdirbį įsigalėjimą, jie patikslino ankstyvojo feodalizmo chronologiją, atsisakė taikyti feodalinio susiskaldymo sąvoką didžiojo kunigaikščio domeno skirstymui į valsčius po Gedimino mirties ir, svarbiausia, — atmetė Lietuvos tapatinimą su LDK. Tradicinė nuomonė, kad baltarusiai ir mažarusiai buvo nukariautų beteisių padėtyje, rėmėsi didžiavalstybine tendencija ir prieštaravo istorijos faktų visumai. Baltarusiai ir mažarusiai, priklausę Senajai Rusų valstybei — Kijevo Rusiai, — sociališkai buvo pranašesni, nes gyveno feodalinio susiskaldymo laikotarpiu, tuo tarpu lietuvių sukurta valstybė buvo ankstyvojo feodalizmo stadijoje su jai būdinga karine monarcho galia.

Lietuvių užkariavimai nevirto engiamaisiais. Gedimino ir Algirdo sūnūs įsitvirtino vakarinėse Rusios žemėse su jų bajorų ir bažnytinių feodalų sutikimu, priimdami kalbą ir religiją (graikų apeigų krikščionybę). Būdamas vasalinėmis valstybės dalimis, tos žemės darė įtaką feodališkai stiprėjančiai lietuvių gyvenamai daliai. Senosios rusų kalbos pagrindu besiklostanti LDK rusų (baltarusių ir mažarusių) kalba pasidarė visų valstybės institucijų oficialiąja kalba, kuria parašyti žymiausi kultūros paminklai: Lietuvos metraščiai, Lietuvos Metrika ir Lietuvos Statutas. Su kalba buvo perimami ir feodalinių institucijų bei teismo ir administracijos pareigūnų pavadinimai.

Tai, kas lenkų istoriografijoje vadinama Vytauto separatizmu, nebuvo vien tik jo politikos reikalas. Po Krėvos sutarties (1385) ir lietuvių

krikšto (1387) Lenkijos katalikiškoji ekspansija reiškėsi politinių teisių paneigimu bajorams, graikų apeigų krikščionims (pravoslavams). Tai išakmiai pabrėžta Horodlės (1413) akte ir sukėlė tautinį bei religinį priešinimąsi, po Vytauto mirties pasireiškusių vidaus karu. Per tą karą buvo paskelbta, jog suvienodinamos katalikų ir pravoslavų teisės. Jas ginant, brendo valstybės piliečio ir valstybės savarankiškumo supratimas. Kada dėl ūkinės-karinės reikšmės ir teisių suvienodėjimo Rusios žemių feodalai įėjo į vyriausybę ir galėjo joje užimti net vadovaujančias (Vilniaus ir Trakų vaivadų, kanclerio ir etmono) vietas, tų žemių vasalinė autonomija nebeteko reikšmės, nusistovėjo valstybės sienos ir jos kompetencija santykiuose su unijos siekiančia Lenkija. Didžiųjų kunigaikščių Kazimiero ir Aleksandro privilegijos (1447, 1492), duotos jiems išvykstant karaliauti į Lenkiją, įsitaisė kaip politinės nepriklausomybės pagrindas ir buvo patvirtintos I (1529) Lietuvos Statutu. Liublino unija (1569) pirmiausia buvo siekiama panaikinti vyriausybės savarankiškumą.

LDK kaip daugiatautės valstybės vertinimas buvo naujas, ir todėl visai natūralu, kad sukėlė kai kurių senųjų, didžiavaltystinių, pažiūrų šalininkų prieštaravimus. Tai skatino skyriaus darbuotojus toliau tyrinėti ir aiškinti LDK žlugimo priežastis.

Ankstesniais dešimtmečiais tyrinėtojų dėmesys buvo skiriamas valstiečiams, kaip pagrindinei gamintojų klasei feodaliniame ūkyje. 1962 m. paskelbtas J. Jurginio darbas apie valstiečių pavertimą baudžiauninkais baigiamas Zygimanto Augusto agrarinė reforma ir III (1588) Lietuvos Statuto išleidimu. Toliau tyrinėjimus tęsė M. Jučas ir rezultatus paskelbė knygoje „Baudžiovos irimas Lietuvoje“ (1972), kur remiamasi daugiausia XVIII a. ir XIX a. pirmosios pusės duomenimis, surinktais archyvuose. Turint nušviestus baudžiovos įsigalėjimo ir jos irimo laikotarpius, reikėjo imtis rašyti viso feodalinio laikotarpio Lietuvos valstiečių istoriją, tuo labiau kad Institute buvo planuojama parašyti tokią trijų tomų (feodalizmo, kapitalizmo ir socializmo) istoriją. Tą darbą atliko skyriaus vadovas. Jo veikalą „Lietuvos valstiečių istorija“ 1978 m. išleido „Mokslo“ leidykla. Šios knygos santrauką vokiečių kalba paskelbė Halės universitetas (VDR)¹.

Lietuvos valstiečių istorija nuo kitų tautų istorijos skiriasi tuo, kad glaudžiai susijusi su visuomeninės-politinės minties raida ir nacionalinės kultūros istorija. XVI a. humanistai svarstė žemdirbių ir žemvaldžių santykius, pasisakė prieš valstiečių engimą ir vertimą baudžiauninkais, aiškino, kad jie iš prigimties laisvi žmonės. Tačiau nė vienas nesiūlė grąžinti valstiečiams žemės nuosavybės. Luominė žemėvalda atrodė teisėta, ir todėl jie negriovė feodalizmo pamatų. Humanistai iš moralinių principų smerkė lažą, su juo susijusią asmeninę valstiečių priklausomybę. Valstietis, pasak jų, naudojasi savo pono — senjoro žeme ir už tai atsiteisia duokle, tačiau senjoras nėra jo teisėjas ir negali jam drausti išeiti. Valstiečiai, priešindami jį vertimui baudžiauninkais, rėmėsi se-

¹ Jurginis J. Grundzüge der Agrargeschichte Litauens in der Periode des Feudalismus.— Wissenschaftliche Zeitschrift Martin Luther-Universität Halle, Wittenberg, 1980, 1 (29), p. 5—26.

nove. Jiems seni laikai buvo geri, nes tada gyveno lauko bendruomenė-
mis ir buvo pavaldūs tik kunigaikščiams, bajorams nepriklausė.

Rėmimąsi senove, bendruomeniniais papročiais bažnyčia palaikė pa-
gonišku krikščionių religijos iškraipymu ir ėmėsi mokyti valstiečius spaus-
dintais tikiybiniais raštais. Pirmieji tai pradėjo reformatai, po jų — ir
katalikai. Bajorams lietuvių raštijos nereikėjo, nes valstybinėse institu-
cijose lietuvių kalbos jie nevartojo. Drauge su katalikybe tarp jų plito
lenkų kalba ir, įgyvendinant Liublino uniją, ji pasidarė privilegijuotojo
luomo kalba. Pasaulietinio turinio lietuviškų raštų atsirado tik XVIII a.
pabaigoje, valstiečių kovoje subrendus tautiniam ryšiui. 1794 m. Lietu-
vos sukilėlių vyriausybė paskelbė atsišaukimą lietuviškai. Ligi tol nė
vienas didysis kunigaikštis, karalius ar kuris nors valstybės pareigūnas
nesikreipė į gyventojus valstiečių kalba. Atsišaukimas parašytas lietuviš-
kai, nes juo kreipiamasi į valstiečius, raginant dalyvauti sukilime. Su-
kilimo vadovo Tado Kosciuškos universalai taip pat buvo skelbiami lie-
tuviškai. Sukilimo metu atsirado ir lietuvių poetų.

Lietuvos bajorų luomui sulenkėjus, valstiečių išsaugota kalba ir jų
sukurta tautosaka su kaimo papročiais sudarė nacionalinės kultūros pa-
grindą, gavusį tautinio atgimimo pavadinimą. Tuo Lietuvos valstiečiai
skyrėsi nuo rusų ir lenkų valstiečių.

Skyriaus bendradarbiai nagrinėjo temas, susijusias su dviem proble-
mom: agrarinių santykių istorija ir kultūros raida. Dėl tų problemų or-
ganinio ryšio, rašant valstiečių istoriją, buvo sprendžiami atskiri dvasi-
nės kultūros klausimai: visuomeninės-politinės bei filosofinės minties ir
religijos. Tiriant valstybės funkcijas, negalima buvo nematyti bažnyčios,
sankcionavusios feodalinę ideologiją ir pasaulėžiūrą, vaidmens. Jį aiškino
visi skyriaus bendradarbiai. Parengė straipsnių rinkinį „Religinės kovos
ir erezijos Lietuvoje“, kurį 1977 m. išleido Lietuvos TSR ateizmo mu-
ziejus. I. Lukšaitė, be stambiaus straipsnio „Religinių kovų įtaka Lietu-
vos spaudai“ minėtame rinkinyje, parengė publikaciją „Lietuvos publi-
cistai valstiečių klausimu“ (1976) su plačiu įvadu, aiškinančiu refor-
matų (A. Volano) ir katalikų (J. Chondzinskio) pažiūrų skirtumus ir
bendrumus. Pažangiausiems — arijonams, antitrinitoriams, anabaptis-
tams — skirtas jos darbas „Radikali reformacijos kryptis Lietuvoje“
(1980). Darbe stengiamasi atskleisti radikaliosios krypties Lietuvoje idė-
jas, jos raidą ir priklausomybę nuo socialinių santykių, aiškinama, kaip
šios krypties veikėjų pasaulėžiūroje išryškėjo pirmieji ateistinės minties
daigai. Tai pačiai skyriuje tiriamai temai priklauso ir J. Jurginio darbas
„Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje“ (1976), kuriame, re-
miantis rašytiniais kultūros istorijos šaltiniais, stengiamasi patikrinti,
kiek senovės lietuvių tikėjimo aprašymuose ir vaizdavimuose yra tiesos.
Saltinių, ypač aprašomųjų (naratyvinių), duomenys vertinami vadovau-
jantis mintimi, kad mitai susiję su istorine praeitimi, su tam tikrų as-
menų ar visuomenės gyvenimo reiškinių prisiminimu, su kokio nors
gamtos reiškinių interpretacija. Metafiziniai įvaizdžiai keitėsi, keičiantis
socialiniams santykiams ir atskirų visuomenės klasių pasaulėžiūrai bei
socialinei psichologijai. Dievai ir deivės gimė ir mirė su žmonių karto-
mis, ir todėl, ieškant jų amžinumo, atvirkštinės chronologijos taikymas,

kai XIX ar net XX a. aptiktas mitinis įvaizdis kildinamas iš priešistorinių laikų ir kai net raganų deginimo ir XVII—XVIII a. priežastimi laikoma pagonybė, priklauso idealistinei pasaulėžiūrai. Žmonių galvosenos ir poelgių mistifikacija prieštarauja materialistiniam istorijos supratimui ir mokslo tiriamąjo darbo metodikai.

Stambiausią monografiją paskelbė skyriaus bendradarbis F. Sliesoriūnas (1979 m. išėjęs dirbti į Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą), tyręs paskutinįjį feodalinio laikotarpio periodą — XIX a. pirmąją pusę. Jo monografija skirta 1830—1831 metų sukilimui Lietuvoje (1974). Tai Lenkijoje vykusio sukilimo dalis, todėl autoriui rūpėjo išaiškinti, kas jame lietuviška, ar Lietuvai buvo siekiama kokios nors autonomijos ir kaip, dėl ko sukilime dalyvavo valstiečiai. Rinkdamas monografijai medžiagą TSRS centriniame valstybiniame karo istorijos archyve (Maskvoje), F. Sliesoriūnas rado platų karinės vadovybės susirašinėjimą dėl Gedimino pilies pavertimo karine tvirtove, pertvarkant ir aikštę greta pilies. Tai buvo daroma ryšium su minimo sukilimo slopinimu. Ligi šiol tyrinėtojų neaptikta ir nepanaudota archyvo medžiaga leido autoriui daug ką patikslinti ir kitaip aiškinti pilies išlikimą ir dabartinės Gedimino aikštės susidarymą.

Feodalizmo istorijos skyriaus bendradarbių studijos netilpo vien į feodalizmo chronologinius rėmus. A. Tyla Lietuvos TSR istorijos vientomiui rusų kalba parašė 1900—1914 m. apibendrinamąjį tekstą. Jis yra vienas iš trijų autorių knygos „Lietuvos valstiečių judėjimas 1861—1914 metais“ (1976). Domėdamasis valstiečių kova po baudžiavos panaikinimo, A. Tyla negalėjo išleisti iš akių ir su ta kova glaudžiai susijusio valstiečių priešinimosi spaudos draudimui. Serijinio leidinio „Iš lietuvių kultūros istorijos“ 7-oje knygoje (Spauda ir spaustuvės, 1972) jis paskelbė platų archyvų šaltiniais gerai argumentuotą straipsnį „Mėginimai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu“. Greta to parengė spaudai „Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo bylą“ (1973). Leidinyje sudėti fotografuoti vyriausybės institucijų, iki caro kanceliarijos imtinai, raštai dėl lietuvių spaudos draudimo, juose pasisakoma už ir prieš tą draudimą, pateikiami teismo bylų ir konfiskuotų leidinių statistikos duomenys. Tai autentiškiausi lietuviškos spaudos persekiojimo istorijos dokumentai.

Minėto serijinio leidinio 8-oje knygoje (Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos, 1975) didžiausi knygos skyriai skirti Vilniuje veikusioms Lietuvių mokslo draugijai ir „Ryto“ švietimo draugijai, parašyti skyriaus bendradarbių J. Jurginio ir J. Kuzmaitės. Aptariamajam dešimtmečiui baigiantis, į skyrių vyresniuoju moksliniu bendradarbiu atėjo E. Gudavičius, kuris drauge su Universitetu rengia akademinę Lietuvos Statuto publikaciją. Jis dirba prie nuorašų variantų, archeografinio jų apdoravimo ir drauge verčia į lietuvių kalbą pagrindinį tekstą. Dirbdamas šį didelį ir aukštų kvalifikacijų reikalaujantį darbą, E. Gudavičius išleido knygėlę „Žymenys ir ženklai Lietuvoje“ (1980), kurioje paneigia šių dienų kaimo buityje nebevertojamų įvairių žymėjimų, nesusietų su raštu, mistifikaciją. Iš tradicijos tokie žymenys buvo skiriami religiniams kultams, dažniausiai — pagoniškiems. Sudaręs grafiškų požymių sistemą,

autorius įrodo praktišką tų ženklų paskirtį ir variantų plėtote. Tuo jis pasitarnauja lietuvių heraldikai, labai reikalingai archyvų ir muziejų darbuotojams bei kultūros paminklų saugotojams.

Dirbdami mokslo tiriamąjį darbą ir jo rezultatus skelbdami straipsniais (MA „Darbų“ A serija) ir knygomis arba knygų dalimis, Feodalizmo istorijos skyriaus bendradarbiai vadovavosi mintimi, kad praeities įvykių aiškinimu ir jų ideologiniu vertinimu skatina visuomeninę sąmonę kaip pagrindinį kultūros požymį.

KAPITALIZMO ISTORIJOS SKYRIAUS DARBAI

Kapitalizmo istorijos skyriaus vadovas
ist. m. dr. Vytautas M e r k y s

Gyvenimo patyrimas brangus kiekvienam žmogui, ypač jo reikia istorikui. Minint TSRS įkūrimo 60-ąsias metines, yra gera proga apžvelgti mūsų praėjusio dešimtmečio tyrinėjimus, kad būtų galima geriau orientuotis, ką reikia veikti artimiausiu laiku. Nors šis laikotarpis aprėžtas tik chronologiniais rėmais, jam nebūdingos kokios nors išskirtinės istorijos mokslo raidos savybės, tačiau tolygi historiografijos raida paliko vertus dėmesio tyrinėjimus. Suprantama, darbų temos pasikeitė, buvo imamasi naujų neištirtų klausimų, deja, dalis svarbių krypčių sunyko, dar nepasiekus lauktų rezultatų. Iš jų visų pirma paminėtina gamybinių jėgų istorija, iš kurios tik epizodiškai pasirodo L. Mulevičiaus straipsnių¹.

Darbininkų judėjimo tyrinėjimai praėjusį dešimtmetį daugiausia susitelkė LKP CK Partijos istorijos institute ir aukštosiose mokyklose. Mūsų institute pažymėtina tik E. Vidmanto 1979 m. išleista monografija „Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895—1917“. Pasitelkęs gausią archyvinę medžiagą, autorius išsamiai nušvietė Lietuvos socialdemokratų periodinės spaudos kūrimąsi, jos raidą, nustatė leidinių redaktorius ir bendradarbius, skaitytojų sluoksnius, apskritai šios nelegaliosios ir legaliosios periodikos vaidmenį revoliuciniame judėjime. Darbas vertingas ir kultūros istorijai, jis prisideda prie Lietuvos TSR nacionalinės bibliografijos rengimo.

Svarbi skyriaus darbo kryptis buvo kapitalizmo laikotarpio neproletarinių, demokratinių sąjūdžių ir visuomeninio politinio judėjimo tyrinėjimas. Toliau agrarinį judėjimą gvildeno L. Mulevičius, A. Tyla ir M. Jučas, 1975 m. paskelbę stambią studiją „Lietuvos valstiečių judėjimas 1861—1914 metais“. Didžiausią knygos dalį parašė L. Mulevičius, kuris ne tik taikė naujausią tyrinėjimo metodiką, bet prie jos tobulinimo ir pats prisidėjo. Autoriai priėjo išvadą, kad iki 1905 m. vyravo kova prieš

¹ Mulevičius L. Pieninė gyvulininkystė Lietuvos dvaruose XIX a. pabaigoje: 1. Paplitimas. 2. Veislininkystė, produktyvumas, pajamos.—Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija (toliau—MADA), 1981, t. 3, p. 133—145; 1982, t. 3, p. 69—82.

feodales liekanas žemėnaudoje bei žemėvaldoje. Valstiečiai norėjo gauti nuosavybėn visas žemes ir naudmenas, kuriomis nuolat naudojosi ligi 1861 m. reformos. Kartu susidūrimais su vietos administracija reiškėsi ir kova prieš caro valdžią dėl sunkių prievolių, mokesčių. Po 1905 m. revoliucijos judėjimas prieš dvarininkus, kaip buvusius feodalus, santykiškai susiaurėjo, išsiplėtus kovai prieš caro valdžios priemones žemėtvarkos srityje ir sustiprėjus kaimo varguomenės, ypač žemės ūkio darbininkų priešiniūmsi kapitalistiniam išnaudojimui. Deja, šis vertingas kapitalinis tyrinėjimas nutrūksta ties 1914 metais. Tolesnė agrarinio judėjimo raida telieka žinoma bendrais bruožais. Apskritai šiuos tyrinėjimus turėtų vainikuoti kapitalizmo laikotarpio valstiečių istorija, t. y. tęsinys tos knygos, kurią J. Jurginis jau parašė apie feodalizmo laikotarpį.

Greta agrarinio judėjimo buržuaziniam demokratiniam XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios sąjūdžiui priklauso lietuvių nacionalinio išsivadavimo kova. Ją tyrinėti skyrius ėmėsi 1975 metais. Iš pradžių sustota prie caro valdžios politikos Lietuvoje apibūdinimo, spaudos draudimo uždavinių bei padarinių, kartu analizuotos ir legaliosios kovos prieš draudimą priemonės, rusų pažangiosios visuomenės parama. Šio darbo rezultatas buvo 1978 m. išėjusi V. Merkio knyga „Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). Politinės jos susikūrimo aplinkybės“.

Tešiant pradėtąjį darbą, susitelkta prie trijų pagrindinių klausimų: valstiečių vaidmens nacionalinio išsivadavimo judėjime, buržuazinių visuomeninių politinių krypčių formavimosi ir sąjūdžio socialinės-ekonominės bei politinės programos. Iš šių tyrinėjimų E. Vidmantas yra įteikęs keletą straipsnių spaudai, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbams (A serijai), be to, 1982 m. išėjo V. Merkio darbas „Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje“. Čia remiamasi kiek įmanoma gausnesne archyvine medžiaga. Išaiškinti nelegaliosios lietuvių spaudos platintojai, skaitytojai, regioninis spaudos pasiskirstymas, jos platintojų organizacijos, caro bei Prūsijos valdžios ir vietos reakcinių sluoksnių priemonės prieš šią spaudą. Svarbiausia, ko siekta knyga,— įrodyti, kad į nacionalinio išsivadavimo judėjimą įsitraukė valstiečiai, ypač kaimo varguomenė. Šie gyventojų sluoksniai suradikalino visą sąjūdį. Prisimintina, jog buržuazinėje historiografijoje kova prieš nacionalinį engimą buvo rodoma kaip lemiamaš inteligentijos, nacionalinės buržuazijos nuopelnas. Toliau dirbant, manoma 1983 m. baigti rašyti viso nacionalinio sąjūdžio ligi 1904 m. istoriją. Šie darbai svarbūs vertinant ir kultūrinį XIX a. pabaigos—XX a. pradžios palikimą.

Apskritai per praėjusį dešimtmetį skyrius keitė savo tyrinėjimų tematiką, siekdamas istoriškai pažinti tas praeities gyvenimo sritis, kurios tarybinėje ir apskritai historiografijoje likusios beveik nenušviestos. Antai buvo sutelktas rimtas dėmesys lietuvių nacionalinės buržuazijos, kai ji jau stovėjo valdžioje, organizacijų, vidaus bei užsienio politikos, ideologijos tyrimams. 1978 m. iš spaudos išėjo kolektyvinė monografija „Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919—1926 metais“. Ją parašė S. Noreikienė, G. Raudeliūnienė, R. Žepkaitė, P. Zostautaitė, A. Gaigalaitė ir S. Lopajevas. Šioje knygoje pirmą kartą nustatyta apytikrė Lie-

tuvos visuomenės klasinė struktūra, taip pat buržuazinių partijų galutinis susidarymas, raida bei jų socialinė atrama, tarpusavio prieštaravimai dėl vidaus ir užsienio politikos, pastangos plėsti savo ekonominę bei socialinę atramą. Plačiai nušviečiama Lietuvos Komunistų partijos taktika buržuazinių partijų veiklos atžvilgiu.

Šią studiją reikšmingai papildė kelios S. Noreikienės, G. Raudeliūnienės ir P. Žostautaitės straipsnių serijos Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbuose, Lietuvos istorijos metraštyje ir kitur. Antai S. Noreikienė tyrinėjime „Lietuvos Valstybės taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje—1920 m. gegužės mėn.“² išaiškino Lietuvos Valstybės tarybos partinę sudėtį, smulkiaburžuazinių partijų opoziciją, jų visų solidarumą kovoje prieš Tarybų valdžią. Straipsnių serijoje „Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920—1926)“³ S. Noreikienė nušvietė šių partijų varžybas dėl valdžios, jų taktiką ir programines deklaracijas buržuazijos diktatūrai stiprinti, parodė rinkimų rezultatus. G. Raudeliūnienė išspausdino du straipsnius apie Lietuvos darbo federaciją ir jos reakcinę veiklą tarp darbininkų⁴.

Nemažą monografiją sudarytų P. Žostautaitės dvi serijos straipsnių „Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1923—1939 m.“⁵ bei „Klaipėdos krašto revanšistinės vokiečių partijos 1925—1933 m.“⁶, kiti darbai⁷, atskiras leidinys „Hitlerininkų kėsmai užgrobti Klaipėdos kraštą“, išėjęs 1982 metais. Autorė išnagrinėjo ypatingą socialinę, ekonominę ir kultūrinę krašto padėtį, jo politinę santvarką, buržuazinės Lietuvos vyriausybės susidūrimus su vietine vokiečių buržuazija dėl įtakos gyventojams ir įsivyravimo krašto ūkyje, revanšistinių Vokietijos sluoksnių, hitleri-

² Noreikienė S. Lietuvos Valstybės taryba ir buržuazinės politinės partijos 1918 m. pabaigoje—1920 m. gegužės mėn.: 1. Pirmosios proletarinės revoliucijos Lietuvoje kilimo laikotarpis. 2. Tarybų Lietuvos gyvavimo laikotarpis. 3. Buržuazinės valstybės įsitvirtinimo laikotarpis, nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią.—MADA, 1976, t. 4, p. 85—94; 1977, t. 1, p. 75—86; t. 2, p. 61—71.

³ Noreikienė S. Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentinio režimo Lietuvoje metais (1920—1926): 1. Steigiamojo seimo rinkimai. 2. I seimo rinkimai. 3. II seimo rinkimai. 4. III seimo rinkimai.—MADA, 1978, t. 1, p. 89—101; t. 4, p. 75—86; 1979, t. 1, p. 79—91; 1980, t. 3, p. 63—81.

⁴ Raudeliūnienė G. Lietuvos darbo federacija ir jos reakcinis veikimas 1919—1926 m.: 1. Organizacinė veikla. 2. Veikla tarp darbininkų.—MADA, 1974, t. 2, p. 93—104; t. 3, p. 105—116.

⁵ Žostautaitė P. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1923—1939 m.: 1. Pramonė. 2. Žemės ūkis. 3. Pradžios mokyklos. 4. Bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos. 5. Aukštosios mokyklos. 6. Klaipėdos muzikos mokykla. 7. Klaipėdos Valstybės teatras.—MADA, 1972, t. 4, p. 159—179; 1973, t. 1, p. 103—120; t. 3, p. 161—182; 1974, t. 2, p. 105—117; 1975, t. 3, p. 117—127; 1976, t. 2, p. 121—133.

⁶ Žostautaitė P. Klaipėdos krašto revanšistinės vokiečių partijos 1925—1933 m.: 1. Įkūrimas ir organizacinė veikla. 2. Jų veikla sudarant krašto direktoriją. 3. Jų politika krašto teismų sutvarkymo klausimu.—MADA, 1980, t. 2, p. 53—67; t. 4, p. 23—40; 1981, t. 2, p. 75—93.

⁷ Žostautaitė P. Lietuvos Vakarų sąjunga (1933—1939 m.).—Ten pat, 1977, t. 2, p. 83—93; Tos pačios. Kalbų klausimas Klaipėdos krašte (1923—1939 m.).—Lietuvos istorijos metraštis, 1972 m., 1973, p. 57—73; Tos pačios. „Kulturbundas“ ir revanšistinė imperialistinės Vokietijos politika Klaipėdos krašte 1923—1933 m.—Ten pat, 1979 m., 1981, p. 39—52.

ninkų priemones krašte siekiant sudaryti sąlygas jam atplėšti nuo Lietuvos. Šis darbas turėtų būti pavyzdys panašiam Vilniaus krašto istorijos tyrinėjimui, kurio ligi šiol dar pasigendame.

R. Žepkaitės, toliau tyrinėjančios Lietuvos tarptautinę padėtį bei vyriausybės užsienio politiką, darbo rezultatai matyti iš dviejų knygų: 1973 m. išėjo „Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918—1922 m.)“ ir 1980 m.— „Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919—1939 m.“. Pirmojoje aiškinama, kad buržuazijos valdomai Lietuvos valstybei susikurti sąlygos susidarė, žlugus Rusijos imperijai po Spalio socialistinės revoliucijos pergalės ir Vokietijos imperijai — po 1918 m. buržuazinės revoliucijos Vokietijoje. Atsakydama į klausimą, kodėl buržuazinė Lietuvos valstybė išsilaikė, kai imperialistinė valstybė siekė užgrobti šią šalį, autorė parodo Lietuvos vyriausybės naudojamą imperialistinių valstybių prieštaravimus ir Tarybų Rusijos pagalbą, kurios tikslas buvo stiprinti savo saugumą. Antrojoje knygoje R. Žepkaitė, visų pirma nagrinėdama dvišalius Lietuvos ir Lenkijos santykius, chronologiškai išplėtė temą, aptarė ir jau minėtus bendresnius tarptautinės politikos klausimus. Autorė aiškino šių valstybių konflikto istorinę kilmę, kurią siejo su nacijų formavimusi, socialiniu lietuvių valstiečių ir lenkų dvarininkų antagonizmu. Nuosekliai išdėsciusi visą Lietuvos ir Lenkijos santykių raidą, R. Žepkaitė juos rodo kaip priklausomus nuo šių valstybių valdančiųjų sluoksnių vidaus politikos, didžiųjų imperialistinių valstybių interesų susikirtimo, draugiškos Tarybų šalies pozicijos Lietuvos atžvilgiu.

Pastaruosius penkerius metus S. Noreikienė, R. Žepkaitė, G. Raude-liūnienė, P. Zostautaitė ir G. Rudis tyrinėjo 1926—1940 m., visų pirma sustodami prie visuomeninių politinių organizacijų ir korporatyvizmo sistemos valstybėje. Beje, kai kuriose jau minėtose publikacijose atsispindi ir šio darbo rezultatai, tačiau išsamesnė studija bus paskelbta vėliau.

Naujausi kapitalizmo istorijos tyrinėjimų rezultatai matyti iš 1978 m. išleistos Lietuvos TSR istorijos (rusų k.), kurios nemažą dalį parašė skyriaus bendradarbiai S. Noreikienė, R. Žepkaitė, V. Merkys. Šis sintetinis veikalas yra reikšmingas žingsnis į priekį, lyginant su seniau išleistaisiais, nes čia remiamasi naujomis monografinėmis studijomis, straipsniais, plačiau panaudotais istorijos šaltiniais.

Tarybinio istorijos mokslo pažanga yra svarbiausia atrama prieš buržuazinės istoriografijos koncepcijas. Be to, skyriaus bendradarbiai 1980 m. paskelbė ir atskirą knygėlę „Lietuvių buržuazinių emigrantų istoriografijos kritika“, kuri nuo kitų panašių leidinių visų pirma skiriasi tuo, kad čia buržuazinės koncepcijos traktuojamos ne kaip statiškos, bet nagrinėjama jų kilmė, raida, transformacija, prisitaikymas prie dabartinių sovietologijos poreikių.

Išvardijus pagrindinius kapitalizmo istorijos tyrinėjimus, reikia pridurti, kad būta ir kitų vertingų publikacijų, kaip antai A. Tylos paruošta „Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla“ (1973 m.), „Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 8. Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos“ (1975 m.), skyriaus bendradarbiai prisidėjo prie LKP istorijos apybrai-

žų II tomo parašymo (S. Noreikienė), S. Daukanto ir K. Jablonskio raštų dvitomių išleidimo (V. Merkys), prie vidurinių mokyklų aprūpinimo Lietuvos istorijos vadovėliais (R. Žepkaitė, V. Merkys), Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvado rengimo (Z. Vasiliauskas), istorijos mokslo populiarinimo (S. Noreikienės „Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti (1929—1940)“, 1978, ir kt.).

ISTORIJS INSTITUTO ARCHEOLOGINIAI TYRINĖJIMAI

Archeologijos skyriaus vadovas
ist. m. k. Adolfas Tautavičius

Pastarasis dešimtmetis (1973—1982 m.), palyginti su ankstesniu laikotarpiu, skiriasi intensyvesniais archeologinių paminklų tyrinėjimais. Tai lėmė kelios aplinkybės. Pirmiausia, muziejuose ir kitose įstaigose pagausėjo archeologų, kartu padaugėjo ir šiuos tyrimus atliekančių įstaigų. Dabar kasmet paminklus kasinėja keliolikos įstaigų archeologai. Antra, dalis jų tiriama ūkiskaitiniais pagrindais. Ir trečia, dėl medžiagos rinkimo Kultūros paminklų sąvadui pagausėjo nedidelių žvalgomųjų kasinėjimų. Taigi per pastarąjį dešimtmetį archeologai tyrė apie 300 paminklų, bet beveik ketvirtadalyje iš jų (maždaug 70) neaptikta archeologinių radinių¹.

Istorijos instituto archeologai tyrė 107 paminklus: 21 neolito gyvenvietę, 14 piliakalnių ir 8 jų pašlaičių gyvenvietes, 11 pilkapynų ir 17 geležies amžiaus (82 pilkapiai ir apie 1650 plokštinių kapų) bei 25 feodalizmo laikotarpio kapinynus (apie 950 kapų); 18 paminklų radinių neaptikta.

Lyginant su ankstesniu laikotarpiu, gerokai išaugo akmens amžiaus paminklų tyrinėjimai. Išsiplėtė ne tik apimtis, bet ir geografija. Didžiausias paminklas yra Nidos virvelinės keramikos kultūros gyvenvietė, kurioje 1973—1977 m. ištirta beveik 0,5 ha.

Pradėtos kasinėti Žemaitijos centrinės dalies gyvenvietės — tyrinėta Šarnelės gyvenvietė prie Varduvos, Plungės raj., ir Sirmės kalno — prie Biržulio ežero. 1975 m. imti kasinėti ir šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai. Ištirtos 6 gyvenvietės prie Jaros, Anykščių raj., o nuo 1977 m. kasinėjamos Kretuono ež. baseino gyvenvietės Švenčionių rajone. 1980 m. po keliolikos metų pertraukos grįžta prie pietų Lietuvos smėlyrų gyvenviečių. Ištirtos Margių ir Dubičių gyvenvietės Varėnos rajone. Tyrinėjant gyvenvietes prie Kretuono ež., rasti ir pirmieji Lietuvoje neolito kapai. Paskui jų aptikta Duonkalnyje prie Biržulio ež. ir Plinkaigalyje, Kėdainių rajone. Iš įvairiose Lietuvos srityse tyrinėtų pa-

¹ Tyrinėtų paminklų sąrašai paskelbti „Lietuvos istorijos metraščio“ skyrelyje „Ekspedicijos“, o platesnės informacijos — leidiniuose: Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 m., 1974; Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau — ATL) 1974 ir 1975 m., 1978; ATL 1976—1977 m., 1978; ATL 1978 ir 1979 m., 1980; ATL 1980 ir 1981 m., 1982.

minklų sukaupta medžiaga leido daug geriau pažinti neolito gyventojų kultūrą, jos lokalius bruožus.

Drauge buvo kartografuota iki 1970 m. sukaupta medžiaga apie akmens amžiaus ir ankstyvosios metalų epochos paminklus². Be to, publikuoti stambiausio praėjusio dešimtmečio tyrinėtų paminklo — Sventosios gyvenviečių — duomenys³. Monografijoje išsamiai nušviesta vidurinio ir vėlyvojo neolito pajūrio gyventojų ūkis, buitį, dvasinę kultūrą. Sukaupta nauja gausi ir įvairi medžiaga sudarė galimybę apžvelgti visą akmens amžių Lietuvoje. Tai atliko šiais metais užbaigtoje monografijoje istorijos m. dr. R. Rimantienė.

Ankstyvosios metalų epochos paminklų kasinėta mažiau, bet ir šio laikotarpio tyrinėjimai davė naujų svarbių duomenų. Ypač daug apie to meto ūkinį gyvenimą bei buitį sužinota iš pastarajame dešimtmetyje tyrinėtų Narkūnų prie Utenos, Nevieriškės prie Sventionių ir Sokiškių prie Senojo Dūkšto piliakalnių. Paskelbti tuos duomenis — vienas iš svarbiausių šio dešimtmečio uždavinių.

Be to, baigti Egliskių prie Kretingos pilkapių tyrinėjimai ir paskelbti jų duomenys⁴, gerokai papildė žinias apie to meto laidoseną bei papuošalus. Sulaukėme Lietuvoje rastų II ir I tūkstantmečio pr. m. e. metalo dirbinių publikacijos su metalo cheminės sudėties tyrimais⁵.

I m. e. tūkstantmečio ir II pradžios paminklų tyrinėta daugiausia. Iš jų gauta įvairių duomenų. Smulkiau neaptardami, atkreipiame dėmesį tik į vieną kitą faktą. Senojo geležies amžiaus, arba pirmųjų m. e. amžių, pilkapynų ir plokštinių kapinynų, kaip ir ankstesniais metais, institutas kasinėjo nedaug, nes skyriuje nėra šį laikotarpį tiriančio archeologo. Iš svarbesnių paminklų reikėtų paminėti Saukėnų kapinyną, Tau-ragės raj., Pribitkos pilkapius, Plungės raj., bei Vaitiekūnų pilkapius, Radviliškio rajone.

Nemažai sukaupėme vidurinio geležies amžiaus, ypač jo pradžios — V—VI a., medžiagos. Didžiausio šio laikotarpio tyrinėtame paminkle — Plinkaigalio, Kėdainių raj., kapinyne, jau aptikta daugiau kaip 300 kapų, kurių absoliuti dauguma yra V—VI amžiaus. Pagrybyje, Silalės raj., ištirta per 200 šio laikotarpio kapų, Jauneikiuose, Jonišio raj., — apie 150. Be to, V—VI a. kapų rasta Sauginiuose, Šiaulių raj., Kairėnėliuose, Radviliškio raj., Griniūnuose, Panevėžio raj., Kurmaičiuose, Kretingos raj., ir kt.

Iš stambiausių tyrinėtų vėlyvojo geležies amžiaus paminklų pirmiausia paminėtini Žasino, Silalės raj., ir Jauneikių, Jonišio raj., plokštiniai kapinynai. Narkūnų, Maišiagalos ir Kernavės Mindaugo sosto piliakalnių viršutinių sluoksnių radiniai gerokai papildė duomenis apie XIII—XIV a. ūkinį gyvenimą, pilių įtvirtinimus, statybą.

² Lietuvos TSR archeologijos atlasas: Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. V., 1974. T. 1.

³ Rimantienė R. Sventoji: Narvos kultūros gyvenvietės. V., 1979; Tos pačios. Sventoji: Pamarių kultūros gyvenvietės. V., 1980.

⁴ Grigalavičienė E. Egliskių pilkapiai. — Lietuvos archeologija, 1979, t. 1, p. 5—43.

⁵ Григалавичене Э., Мярквичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве (II—I тысячелетия до н. э.). Вильнюс, 1980.

Ištirta geležies amžiaus gyventojų materialinė kultūra, ir duomenys paskelbti keliuose dešimtyse straipsnių. Atskirōs monografijos susilaukė sidabro ir sidabru puošti dirbiniai⁶. Kolektyvinėje monografijoje „Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje“ (paruoštoje vadovaujant ist. m. dr. R. Kulikauskienei) pirmą kartą išsamiai apžvelgtos tō laikotarpio gyvenvietės ir statyba⁷; ūkis⁸, geležies gamyba ir kalvystė⁹, spalvotųjų metalų¹⁰ bei gintaro apdirbimas¹¹, pinigai¹², naujais duomenimis papildyti skyriai apie ginklus¹³ ir prekybą¹⁴. Lieka pridurti, kad pastaraisiais metais daugiau dėmesio skirta ir I m. e. tūkstantmečio ginklams tirti.

Pastarajame dešimtmetyje labiau susidomėta etnogenezės klausimais. Sukartografuoti archeologiniai paminklai ir radiniai leido skirti I m. e. tūkstantmečio kultūrinės sritis, pasekti jų susidarymo laiką, o iki XI—XII a. išlikusias sieti su rašytiniuose šaltiniuose minimomis genčių sąjungomis¹⁵. Naują impulsą etnogenezės tyrimams davė 1977 m. liepos 1 d. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Prezidiumo nutarimu Istorijos institute sudaryta probleminė grupė lietuvių etnogenezei tirti, vadovaujama LTSR MA narės korespondentės R. Kulikauskienės. Archeologai aktyviai dalyvavo baltų etnogenezei ir etninei istorijai skirtose tarprespublikinėse konferencijose 1977 m. Rygoje ir 1981 m. Vilniuje bei respublikinėje konferencijoje, skirtoje lietuvių etnogenezei, 1979 m. Vilniuje. Sustiprėjo ryšiai su antropologais, lingvistais, istorikais. Archeologai susumavo duomenis apie baltų kilmę¹⁶, baltų genčių sąjungas Lietuvoje¹⁷ bei lietuvių tautybės susidarymą¹⁸.

Mažiau dėmesio skirta kitam svarbiam geležies amžiaus klausimui — socialiniams procesams, turtinės nelygybės susidarymui, gimininės bendruomenės irimui¹⁹. Apie tai paskelbtas tik vienas kitas straipsnis. Lie-

⁶ Vaitkunskienė L. Sidabras senovės Lietuvoje. V., 1981.

⁷ Daugudis V. Gyvenvietės ir pastatai.— Kn.: Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V., 1978, t. 1, p. 14—47.

⁸ Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė.— Ten pat, p. 48—72.

⁹ Stankus J. Juodoji metalurgija.— Ten pat, p. 73—88.

¹⁰ Vaitkunskienė L., Merkevičius A. Spalvotųjų metalų dirbiniai ir jų gamyba.— Ten pat, p. 89—116.

¹¹ Varnas A. Gintaro apdirbimas.— Ten pat, p. 117—124.

¹² Dukša Z. Pinigai ir jų apyvarta.— Kn.: Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V., 1981, t. 2, p. 83—129.

¹³ Volkaitė-Kulikauskienė R. Ginklai.— Ten pat, p. 6—48.

¹⁴ Kuncienė O. Prekyba.— Ten pat, p. 49—82.

¹⁵ Lietuvos TSR archeologijos atlasas: I—XIII a. pilkapynai ir senkapiai. V., 1977, t. 3, p. 8—18, žemėl. 7, 9.

¹⁶ Римагтене Р. К вопросу об образовании балтов.— В кн.: Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 1980, с. 22—25.

¹⁷ Таутавичюс А. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э.— Там же, с. 80—88; Tautavičius A. Zemačių etnogenėzė (archeologijos duomenimis).— Kn.: Iš lietuvių etnogenėzės. V., 1981, p. 27—35.

¹⁸ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis).— Lietuvos istorijos metraštis, 1977 m., 1978, p. 5—22.

¹⁹ Vaitkunskienė L. Socialinės nelygybės atspindžiai žemačių laidojimo paminkluose (Žasino kapinynas, Silalės raj.) (X—XI a.).— Ten pat, p. 23—35.

tuvių etnogenezės ir socialinių procesų tyrinėjimai lieka ir naujo dešimtmečio darbotvarkėje.

Keletą žodžių reikia pasakyti dar apie feodalizmo laikotarpio paminklų tyrinėjimus. Archeologams norom nenorom tenka kasinėti ir XIV—XVII a. kapinynus. Pastarajame dešimtmetyje skyriaus archeologai kasinėjo 25 to laikotarpio kapinynus ir atidengė beveik 1000 kapų. Kitos įstaigos tuo pačiu metu ištyrė dar 46 kapinynus su 1100 kapų. Taigi vien 1973—1982 m. ištirta apie 2100 XIV—XVII a. kapų, sukaupta nemaža ir įvairios archeologinės medžiagos. Ji papildo mūsų žinias apie XIII—XVI a. gyventojų drabužius, buitį, mirusiųjų laidojimo papročius, duoda svarbių duomenų antropologijai, numizmatikai, etnografijai. Tačiau pastaruoju metu skyriaus archeologai menčiau ėmė domėtis jais. Paskelbta tik kelių kapinynų medžiaga²⁰, tyrinėta to laikotarpio kalvystė²¹.

Taigi 1972—1982 m. sukaupta daug reikšmingos medžiagos tolimiausiai krašto praeičiai pažinti, užpildyta dalis buvusių spragų. Susidarė sąlygos išsamiau nušviesti Lietuvos proistorę — parengti Lietuvos archeologijos kursą.

ISTORIJS INSTITUTO ETNOGRAFINIAI TYRINĖJIMAI

Etnografijos skyriaus vadovas ist. m. k. Vitalis Morkūnas

Lietuvos TSR MA Istorijos instituto Etnografijos skyrius tęsė anksčiau pradėtus tyrinėjimus: nagrinėjo socializmo laikotarpio kaimo ir miesto gyventojų buities ir kultūros bei lietuvių valstiečių tradicinės materialinės kultūros raidos problemas. Pirmoji tema apėmė etnografinius klausimus, susijusius su socialistiniais pertvarkymais ir tolesne buities bei kultūros raida brandaus socializmo sąlygomis, antroji — Lietuvos gyventojų tradicinės buities ir kultūros formavimąsi ir raidą feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpiais. Be to, buvo tyrinėjamos problemos, liečiančios lietuvių ir kaimyninių tautų istorinius bei kultūrinius ryšius, baltų tautų etninę istoriją ir kt.

Per devintąjį ir dešimtąjį penkmetį etnografų darbe įvyko teigiamų poslinkių: aktyviau imtos gvildinti socialistinės buities ir kultūros problemos, sustiprinti mokslo ir praktikos ryšiai, 1974 m. išplėsti šiuolaikinio Tarybų Lietuvos kaimo buities tyrimai.

Vienas iš svarnesnių šių tyrimų rezultatų yra I. Butkevičiaus istorinė-etnografinė studija apie naujų Lietuvos kaimo gyvenviečių formavimąsi¹. Joje išaiškinamos istorinės, socialinės-ekonominės kolūkiečių ir ta-

²⁰ Kuncienė O. Sarių senkapis.— Lietuvos archeologija, 1979, t. 1, p. 76—100; Volkaitė-Kulikauskienė R. Krūminių senkapis.— Ten pat, p. 112—121; Urbanavičius V. Jakštaičių senkapis.— Ten pat, p. 122—151; To paties. Senujų tikėjimų relikvai XV—XVII amžiais.— MADA, 1974, t. 3, p. 77—91; t. 4, p. 71—81; 1975, t. 1, p. 51—62; 1977, t. 3, p. 79—89.

²¹ Stankus J. Geležies dirbinių gamyba ir kalvystės lygis Lietuvoje XIV—XVI amžiais.— MADA, 1975, t. 2, p. 71—85; t. 3, p. 51—63.

¹ Butkevičius I. Lietuvos socialistinio kaimo gyvenviečių formavimasis (1952—1978). V., 1980.

rybinių ūkių darbininkų kėlimosi ir kūrimosi naujose gyvenvietėse prielaidos, nušviečiama partinių ir tarybinių organų vadovaujantis vaidmuo, valstybinių įstaigų parama ir mokslo poveikis besikuriančioms Tarybų Lietuvos kaimo gyvenvietėms. Istoriniu-etnografiniu aspektu analizuojama socialistinio kaimo gyvenviečių raida, jų kūrimosi dinamika ir tempai, priklausantys nuo Lietuvos regionų etnografinių savitumų bei kitų veiksnių. Nušviečiamas etnografams gana svarbus klausimas — senųjų didesnių kaimų atnaujinimas ir performavimas į kolūkines gyvenvietes.

1976 m. vėl imta tyrinėti atskirų regionų Lietuvos socialistinio kaimo kultūrą ir buitį. Pradėta nuo Suvalkijos, kurioje naujieji kultūros ir buities procesai vyksta sparčiausiai. Buvo tiriama: 1) naujų Suvalkijos kaimo gyvenviečių sodybos (I. Butkevičius), 2) kolūkiečių gyvenamųjų namų interjeras (V. Kulikauskienė), 3) kaimo gyventojų mityba (M. Miliuvienė), 4) Suvalkijos kolūkinio kaimo vestuvės (A. Vyšniauskaitė). Tyrimų duomenys apibendrinti kolektyvinėje monografijoje².

Tęsti respublikos miesto gyventojų materialinės ir dvasinės kultūros etnosociologiniai tyrimai, daug dėmesio skirta šiuolaikiniams etniniams procesams. Buvo tiriama nedidelių periferijos miestų ir stambiausių respublikos pramonės centrų darbininkų buitis. Pirmiausia domėtasi darbininkų buitimi, paskui — kitų miesto gyventojų sluoksnių buities ypatumais³. Pastebimas Lietuvos TSR miestų įvairių tautybių gyventojų suartėjimas, bendrų bruožų, apimančių visas materialinės kultūros sritis, plitimas. Viena pagrindinių tyrinėjimų problemų — išaiškinti konkrečius kelius ir dėsningumus, sąlygojančius suartėjimą ir tarybinės internacionalinės kultūros klostymąsi. Tuo tikslu tyrinėjama nacionalinių tradicijų raida, ir materialinės kultūros tarptautinių elementų plitimas bei tai, kaip šie du komponentai veikia vienas kitą. Pasekamas senųjų liaudies tradicijų likimas, tiriamos galimybės, kaip sukurti naujas, panaudoti senų arba kiek pakeistu pavidalu geriausius senosios liaudies materialinės kultūros laimėjimus.

1976 m. pradėta tyrinėti Lietuvos TSR pramonės darbininkų dvasinė kultūra socializmo laikotarpiu, vėl susidomėta darbininkų šeimos buitimi. Nagrinėjama jos papročių raida, šiuolaikinės pramonės darbininkų šeimos organizacija, struktūra ir narių tarpusavio santykiai⁴.

Aptariamojo laikotarpio pabaigoje imta domėtis Lietuvos TSR socialistinio kaimo gyventojų dvasine kultūra⁵.

² Butkevičius I., Kulikauskienė V., Miliuvienė M., Vyšniauskaitė A. Šiuolaikinis Suvalkijos kaimas. V., 1981. (Iš lietuvių kultūros istorijos; T. 11).

³ Daniliauskas A. Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a. V., 1978.

⁴ Daniliauskas A., Kalnius P. Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos. V., 1983.

⁵ Mardosa J. Kai kurios kaimo gyventojų nacionalinės ir internacionalinės orientacijos. — Jaunųjų istorikų darbai, 1978, kn. 2; To paties. Lietuvos socialistinio kaimo gyventojų kontaktai su klubinėmis įstaigomis. — Jaunųjų istorikų darbai, 1980, kn. 3; To paties. Kai kurie šiuolaikinio kaimo gyventojų lietuvių santykių su religija klausimai. — Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje (toliau — ETL) 1979 ir 1980 metais, 1981; To paties. Žmonių socialinio-kultūrinio lygio priklausomybė nuo kaimo tipo. — Lietuvos istorijos metraštis, 1981 m., 1982; To paties. Lietuvos TSR etniškai

Latvijos, Estijos ir Maskvos etnografai parengė fundamentalius kolektyvinius darbus — Pabaltijo tautų regioninio istorinio-etnografinio atlaso pirmąjį ir antrąjį tomus „Žemdirbystė“ ir „Drabužiai“. Čia parodyta žemdirbystės įrankių, drabužių tipų ir pagrindinių variantų raida bei paplitimas nuo XIX a. vidurio iki XX a. pradžios, atskleisti bendri ir specifiniai Pabaltijo tautų materialinės kultūros elementai. „Pabaltijo istoriniame-etnografiniame atlase“ nagrinėjama tradicinė ūkinė veikla, materialinė kultūra ir valstiečių verslai, norint išaiškinti: 1) tyrinėjamus reiškinius ir juos sąlygojančių veiksnių genezę; 2) kultūrinius-istorinius lietuvių, baltarusių, rusų, lenkų ir kitų kaimyninių tautų ryšius; 3) baltų etninės istorijos klausimus.

Toliau tyrinėjant lietuvių valstiečių tradicinės materialinės kultūros etnografines problemas, domimasi žemdirbyste, gyvulininkyste, žvejyba, valstiečių transportu, drabužiais ir kt. Pagrindiniai tyrimo aspektai buvo: 1) tam tikros šakos paplitimas ir pobūdis; 2) gamybos organizavimas; 3) patalpos, darbo įrankiai ir būdai; 4) produkcija ir jos realizavimas; 5) lietuvių ir kaimyninių tautų bendri ir skirtingi nagrinėjamos šakos elementai; 6) kaip lietuvių ir kaimyninių tautų kultūrinius-istorinius ryšius atspindi įrankiai, darbo būdai, gaminiai, leksika ir kiti tam tikros gyvenimo srities reiškiniai; 7) tyrinėjamų reiškinių istorinė raida ir veiksniai, sąlygojantys šį procesą; 8) įrankiai, darbo būdai ir leksika, kaip baltų istorijos problemų tyrinėjimo šaltinis.

1974 m. baigtas kolektyvinis darbas „Lietuvių liaudies drabužiai“. Dviejų dalių monografijoje — „Lietuvių valstiečių vyrų drabužiai“ (autorė V. Kulikauskienė) ir „Lietuvių moterų tautiniai drabužiai“ (autorė M. Miliuvienė) — parodoma lietuvių liaudies drabužių raida XVII a. — XX a. pradžioje, pateikiama visų aprangos dalių klasifikacija ir tipizacija, nurodomi sritiniai kompleksai, jų bendrumai, kaimyninių tautų drabužių poveikis; socialinio valstiečių sluoksniavimosi įtaka kai kurių drabužių dalių kokybei ir kiekybei⁶. Tais pačiais metais baigtas kitas stambus kolektyvinis darbas — „Lietuvių valstiečių materialinė kultūra“, I dalis. Jį sudaro keturios savarankiškos studijos: A. Vyšniauskaitės „Linininkystė Lietuvoje (XVIII a.—1940 m.)“, V. Milius „Javų derliaus nuėmimo ir kūlimo įrankiai XIX a. pab.—XX a. pr.“, J. Laniauskaitės „Lietuvos valstiečių vežimai XIX a. II pus.—XX a. I pus.“ ir J. Kudirkos „Miško verslai“⁷. Minėtinas A. Vyšniauskaitės darbas „Lietuvių lini-

mišrių rajonų kaimo gyventojų socialinės-profesinės struktūros bruožai aštuontojo dešimtmečio pabaigoje: (Okinių knygų duomenimis).— Jaunųjų istorikų darbai, 1982, kn. 4.

⁶ Kulikauskienė V. Drabužiai.— Kn.: Dubingiai. V., 1971; Mastonytė M. Moterų drabužiai.— Ten pat; Kulikauskienė V. Vyrų liemenių klausimu Lietuvoje.— AETL 1972 ir 1973 m., 1974; Miliuvienė M. Apie tradicinius gervėtiškių drabužius.— Ten pat; Kulikauskienė V. XIX—XX a. Lietuvos valstiečių vyrų drabužiai: 1. Marškinių medžiaga ir sukirpimas. 2. Marškinių puošyba ir vilkėjimas.— MADA, 1975, t. 3, 4; Tos pačios. Vyriškų kelnų medžiaga, sukirpimas ir vilkėjimas XIX—XX a.— ETL 1974 m., 1975; Tos pačios. XIX—XX a. lietuvių valstiečių vyrų drabužiai: 3. Veltinės kepurės ir skrybėlės. 4. Vyžos — kasdienio apavo dalis.— MADA, 1978, t. 4; 1979, t. 1.

⁷ Vyšniauskaitė A., Laniauskaitė J. Valstiečių linininkystė ir transportas. V., 1977. (Iš lietuvių kultūros istorijos; T. 9); Milius V. Javų nuėmimo ir kūlimo įrankiai XIX a. II pusėje—XX a. pradžioje. V., 1979. (Iš lietuvių kultūros istorijos; T. 10); Kudirka J. Miško verslai. V., 1983. (Iš lietuvių kultūros istorijos; T. 12).

ninkystės papročiai (XIX a. pab.—XX a. pr.)“⁸. Jame pirminio linų apdirbimo papročiai nagrinėjami kaip savita lietuvių liaudies kultūrinio palikimo dalis. Atsispindi praėjusių epochų valstiečių ūkio ir buities savitumai, kultūriniai ryšiai su kaimyninėmis tautomis, primityvi žemdirbio mąstysena ir jos kitimas dėl visuomenės gamybinių jėgų vystymosi. Medžiaga susisteminta pagal linų pirminio apdorojimo procesus, nurodoma kai kurių papročių ir apeigų sritinė specifika bei analogijos su kitų tautų tomis pačiomis apeigomis, sprendžiamas dalies apeigų ir personažų kilmės klausimas.

Reikšminga R. Merkienės studija „Gyvulininkystė Lietuvoje XIX—XX a.“, skirta materialinės kultūros raidai ir integracijai skirtingomis socialinėmis-ekonominėmis sąlygomis. Remiantis gyvulininkystės inventoriaus klasifikacija, tipizacija ir paplitimo kartografavimo duomenimis, atskleisti gyvulių ūkio etnografiniai savitumai, bendrumai su kaimyniniais kraštais, taip pat techninės pažangos įtaka feodalizmo, kapitalizmo ir socializmo laikotarpiu⁹.

Žvejybos tyrinėjimais mėginta parodyti lietuvių ir kaimyninių tautų kultūrų bendrumus ir ryšius, panagrinėti kai kurias baltų etninės istorijos problemas. Atskleisti baltų ir slavų tautų žvejybos įrankių tipų, jų variantų ir pavadinimų bendrumai, nurodyti tų bendrumų arealai, kultūrinių-istorinių ryšių kryptis ir intensyvumas. Remiantis žvejybos įrankių ypatumais, mėginta nustatyti Pabaltijo kraštų etnografinius regionus¹⁰.

Cia suminėti tik svarbesni pastarojo dešimtmečio Etnografijos skyriaus mokslinių tyrimų rezultatai¹¹.

TSKP XXVI suvažiavimas, nubrėžęs vienuoliktojo penkmečio gaires visoms liaudies ūkio bei kultūros sritims, naujų uždavinių išklėle ir tarybiniam etnografijos mokslui. Vienas svarbiausių — toliau tirti nacionalinius ir etnosocialinius procesus, atskleisti naujos istorinės bendrijos — tarybinės visuomenės — formavimosi ir raidos dėsningumus, taip pat nagrinėti tarybinio gyvenimo būdą, kultūrinius-buitinius aspektus. Tačiau, plečiant ir gilinant svarbių nūdienos etnografinių problemų tyrinėjimus, negalima mažiau dėmesio skirti tradicinės liaudies kultūros ir etninės istorijos klausimams.

⁸ Vyšniauskaitė A. Lietuvių linininkystės papročiai.— Ten pat.

⁹ Merkienė R. Gyvulininkystės inventorius Lietuvoje XIX—XX amžiuje. V., 1979. (Iš lietuvių kultūros istorijos; T. 10).

¹⁰ Цимерманис С., Моркунас В. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в.— В кн.: Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980.

¹¹ Plačiau apie aprašomojo laikotarpio tyrinėjimus žr.: Morkūnas V. Socialistinio kaimo ir miesto gyventojų buities tyrimai.— ETL 1974 metais, 1975; To paties. Respublikos etnografų veikla 1975—1976 metais.— ETL 1975 ir 1976 metais, 1977; To paties. Istorijos instituto etnografų darbai dešimtąjį penkmetį ir veiklos perspektyvos TSKP XXVI suvažiavimo nutarimų šviesoje.— ETL 1979 ir 1980 metais, 1981.

ISTORIJOS TYRINĖJIMAI VILNIAUS VALST. V. KAPSUKO UNIVERSITETE

Istorijos fakulteto prodekanas
ist. m. k. doc. Sigitas Jegelevičius

Istorijos fakulteto istorijos katedrų kolektyvai nedideli, tačiau šalia pagrindinio pedagoginio-auklėjamojo darbo mokymo procese istorikai dirbo nemažą tyrimo darbą, kurio rezultatai akivaizdūs.

Kaip minima universiteto istorijoje, mūsų istorikų mokslinius interesus nemažai sąlygoja jų dėstomieji dalykai, daugiausia tyrimų susiję su Lietuvos istorija, archeologija, etnografija¹. Tas vertinimas visiškai atitinka ir pastarojo dešimtmečio fakulteto istorikų darbo kryptis. Suprantama, stengiamasi sutelkti pastangas platesnėms temoms tyrinėti (tam didelę reikšmę turi Lietuvos TSR istorijos problemų tyrimo koordinavimas Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institute), tačiau suburti visus darbuotojus, kaip tai yra Istorijos institute, praktiškai neįmanoma. Išvengti glaudesnio ryšio su dėstomaisiais dalykais irgi neįmanoma ir netgi netikslinga.

IX ir X penkmečiais istorijos katedrų kolektyvai tyrinėjo tris kompleksines temas: 1) „Lietuvių liaudies kova už socializmo sukūrimą ir komunizmo pergalę“, 2) „Lietuva tarptautiniuose santykiuose“ ir 3) „Feodalinių santykių įsigalėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jų teisinis įforminimas I Lietuvos Statute“.

Tyrinėjami pirmąją temą, fakulteto istorikai giliai nagrinėjo bendrojo lavinimo ir aukštosios mokyklos pertvarkymą ir raidą, tarybinės mokyklos kūrimą Lietuvoje, mokymo-auklėjimo proceso pertvarkymo sudėtingumą, išanalizavo mokytojų kadrus ir aukštųjų mokyklų mokslinį pedagoginį personalą, parodė aukštųjų mokyklų mokslinių tyrimų raidą, Tarybų Lietuvos švietimo laimėjimus. Tai nemažas įnašas į kultūros istoriją. Toliau buvo tyrinėjama kolūkinės santvarkos, kolūkių socialinė-ekonominė raida, apskritai tarybinės valstietijos istorijos klausimai. Plečiami ir gilinami lietuvių tautos kovos su hitleriniais grobikais, Raudonosios Armijos kovos veiksmų Lietuvos TSR teritorijoje pradžios karo laikotarpiu bei vaduojant ją tyrinėjimai. Toliau nagrinėjama vietinių Tarybų veikla, šis tas padaryta archyvų raidos istorijos srityje.

Nemaža visų šitų tyrimų rezultatų apibendrinta „Lietuvos TSR istorijos“ IV tome, kolektyvinėse monografijose „Tarybų Lietuvos valstietija“, „Tarybų Lietuvos kultūra“, „Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare“, t. y. leidiniuose, rengtuose kartu su Istorijos institutu ir kitomis aukštosiomis mokyklomis. Šią kompleksinę temą tyrinėjo nemažas istorikų būrys: prof. A. Bendžius, doc. J. Dobrovolskas, doc. S. Jegelevičius, doc. V. Lesčius, doc. R. Krutulytė, doc. K. Strumskis. Per dešimtmetį išleista viena monografija, parašyti kelių kolektyvinių veikalų skyreliai, mokslinėje spaudoje, taip pat ir užsienio, paskelbta nemaža straips-

¹ Vilniaus universiteto istorija 1940—1979. V., 1979, p. 275.

nių (iš viso 42 pozicijos). Šiame penkmeteje į kooperacijos istorijos tyrinėjimus įsijungė A. Jakubčionis.

Gerokai padirbėta ir prie temos „Lietuva tarptautiniuose santykiuose“. Nemažas indėlis į mokslą yra bandymas apibendrinti Lietuvos kovų su Aukso Orda istoriją, nustatyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įnašą į Europos tautų kovą su mongolų-totorių feodalais. Baigus tyrinėti, pasirodė Lietuvos karams su Švedija XVII—XVIII a. skirtas laikas. Tai pirmas mėginimas tarybinėje historiografijoje plačiau panagrinėti šiuos karus, jų priežastis bei padarinius. Atskirai gvildenami Lietuvos istorijos klausimai Napoleono agresijos metais. Nušviečiami 1812 m. karo įvykiai, tiesiogiai susiję su Lietuva, Napoleono politika Lietuvoje bei visoje Rytų Europoje, valstiečių judėjimas per karą. Mėginta tyrinėti ir apibendrinti normanų žygius į baltų kraštus IX—XI amžiuje.

Itin daug vietos šios temos tyrinėjimuose užima Lietuvos buržuazinės valstybės užsienio politika, tarptautinė padėtis. Tęsiant praeito dešimtmečio pradžios tyrinėjimus apie Klaipėdos kraštą imperialistinių valstybių planuose 1919—1924 m., ilgų ir gilių tyrinėjimų rezultatas buvo tas, kad išnagrinėta potėmė „Buržuazinė Lietuva imperialistinių valstybių planuose (1919—1940)“ ir apginta kaip istorijos mokslų daktaro disertacija (doc. R. Žiugžda). Toliau domėtasi Lietuvos ir Vokietijos ekonominiais santykiais trečiajame dešimtmetyje.

Kelių fakulteto istorikų — doc. R. Batūros, v. d. B. Daščiro, prof. B. Dundulio, doc. R. Žiugždos — tyrinėjimai apibendrinti 5 monografijose ir daugelyje mokslinių straipsnių, kolektyvinių veikalų (per 30 pozicijų).

Nagrinėjant temą „Feodalinių santykių įsigalėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jų teisinis įforminimas I Lietuvos Statute“, daugiausia dėmesio skirta I Lietuvos Statutui, jo akademinio leidinio parengimo teorinėms bei praktinėms problemoms. Domėtasi ir kai kuriais kitais feodalinių santykių raidos klausimais. Šių tyrinėjimų rezultatas: baigiamas rengti daugiatomis akademinis I Lietuvos Statuto leidinys, apginta istorijos mokslų daktaro (doc. S. Lazutka), 3 kandidato disertacijos, išleista monografija, respublikinės konferencijos medžiaga, nemaža mokslinių straipsnių ir kt. (iš viso 17 pozicijų). Tai nedidelės istorikų grupės — V. Andriulio, e. doc. p. E. Gudavičiaus, prof. S. Lazutkos, v. d. I. Valikonytės, A. Vasiliauskienės — darbas.

Tyrinėta ir ankstesnių laikų kultūros istorija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrai skirtas straipsnis buvo paskelbtas žurnale „Вопросы истории“. Lietuvų nacionalinės kultūros formavimosi Renesanso laikotarpiu klausimais domėtis ėmė d. A. Bumblauskas. Svetimo problemas Lietuvoje XIX a. nagrinėja d. A. Kulakauskas. Be to, reikia pridurti, kad kai kuriuos kultūros istorijos klausimus (knygos bei bibliotekų, spaudos, fotografijos, kino, poligrafijos istorija) fakultete tyrinėjo bibliotekininkai ir žurnalistai: doc. J. Bulota, e. doc. p. V. Juodakis, v. d. D. Kaunas, doc. K. Sinkevičius, e. doc. p. L. Tapinas, prof. L. Vladimirovas, doc. L. V. Žeimantas, prof. V. Žukas.

Taip pat reikia prisiminti, jog fakulteto istorikai (e. doc. p. A. Bacy, prof. A. Bendžius, prof. S. Lazutka, doc. A. Sidlauskas, doc. R. Žiugž-

da ir kt.), talkinant kai kuriems Istorijos instituto darbuotojams ir priedant grupei kitų fakultetų dėstytojų, parengė trijų tomų Vilniaus universiteto istoriją lietuvių kalba, vientomą rusų ir anglų kalbomis. Kartu su LTSR CVIA išleistas universiteto aktų rinkinys².

Gana įdomią šaltinotyros temą nagrinėja Maskvos aspirantūrą baigęs d. S. Pamerneckis. Panaudodamas Šiaulių ekonomijos XVIII a. pabaigos—XIX a. pirmosios pusės inventorių ir taikydamas matematinis statistinius metodus, bando nustatyti kai kuriuos feodalizmo irimo ir kapitalizmo užuomazgų formavimosi klausimus.

Tyrinėjami ir visuotinės istorijos — Lenkijos, Vokietijos, Anglijos, Prancūzijos — klausimai (e. doc. p. A. Bacyš, d. A. Kasperavičius, doc. A. Vaitkūnas). Paskelbta 13 pozicijų. Šiuo laikotarpiu iš spaudos išėjo stambiausi doc. J. Galvydžio darbai, apvainikavę jo daugelio metų triūsą. Tai 4 leidiniai apie žmogaus ir pirmąsios visuomenės kilmę bei raidą, pirmąsios žmogaus pasaulėžiūros formavimąsi.

Archeologų bei etnografų jėgos fakultete nedidelės, tačiau per pastaruosius dešimt metų padaryta nemaža. Archeologai doc. P. Kulikauskas, d. A. Luchtanas savo tyrinėjimus apibendrina monografijoje ir 29 straipsniuose bei pranešimuose. Dauguma šių darbų priklauso doc. P. Kulikauskui, kurio ilgamečių kasinėjimų išdava — monografija apie Užnemunės piliakalnių. Etnografijos baruose dirba viena prof. P. Dundulienė, per dešimtmetį parengusi ir išleidusi vadovėlį, 5 monografijas, 17 mokslinių straipsnių bei pranešimų. Šie darbai skirti daugiausia lietuvių liaudies papročių, mitologijos, pagoniškosios religijos, liaudies meno simbolikos klausimams. Jos paskelbti darbai reikšmingi tyrinėjant lietuvių dvasinę kultūrą.

Fakulteto istorikų darbai atsispindi ir keliolikoje pranešimų įvairiose mokslinėse konferencijose. Paskelbta nemaža mokslo populiarinimo straipsnių.

Šiame penkmetyje fakulteto istorikų pastangos sutelktos trimis temoms: 1) „Tarybų Lietuvos socialinės-ekonominės ir kultūros raidos klausimų tyrinėjimas“, 2) „Atskryčių XIV—XVI a. feodalizmo Lietuvoje klausimų tyrinėjimas“, 3) „Lietuvos tarptautinė padėtis (1795—1940)“.

Svarbiausiais fakulteto istorikų pastarojo dešimtmečio laimėjimais reikėtų laikyti prof. A. Bendžiaus, prof. B. Dundulio, prof. B. Dundulienės, prof. S. Lazutkos, doc. R. Žiugždos monografijas, daugiatomę Universiteto istoriją ir kolektyvinius darbus.

² Academia et universitas Vilmensis. V., 1979, 68 p.

PILIE TINĖS ISTORI JOS TYRINĖJIMAI VILNIAUS VALST. PEDAGOGINIAME INSTITUTE

Visuotinės istorijos katedros vedėjas
ist. m. k. Stasys Štašaitis

Mūsų institute pilietinės istorijos klausimus tyrinėjo TSRS istorijos, Visuotinės istorijos katedrų kolektyvai ir kai kurie TSKP istorijos ir Mokslinio komunizmo katedrų dėstytojai.

Archeologija. TSRS istorijos katedros vedėjas ist. m. k. doc. M. Michelbertas tyrinėjo I—IV m. e. a. Lietuvos gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą. Remdamasis archeologinių paminklų duomenimis, nušvietė to meto pagrindinius verslus, buitį, laidoseną. Jo straipsniai buvo publikuoti respublikos aukštųjų mokyklų mokslo darbuose ir „Lietuvos istorijos metraštyje“¹. Tos pačios katedros asistentas E. Jovaiša tyrinėjo vidurio Lietuvos I—IV m. e. a. laidojimo paminklus.

Feodalizmo laikotarpį nagrinėjo 3 Visuotinės istorijos katedros dėstytojai. Ist. m. k. doc. R. Varakauskas (1922—1975) toliau tyrinėjo Lietuvos ir Livonijos santykius, paskelbė mokslinių straipsnių². 1982 m., jau jam mirus, išėjo jo mokslų daktaro disertacijos pagrindu parengta monografija „Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII—XVI a.“³

Vyr. dėstytoja J. Kiaupienė tęsė Istorijos institute pradėtą darbą apie agrarinius santykius Žemaitijoje XV—XVIII a.; paskelbė straipsnių⁴ ir parengė mokslų kandidato disertacijos pirmąjį variantą.

Ist. m. k. doc. F. Sliesoriūnas intensyviai dirbo archyvuose ir rankraštynuose, rinkdamas medžiagą apie visuomeninį-politinį judėjimą Lietuvoje XVII a. pab.—XVIII a. pirmojoje pusėje, taip pat parengė ir išleido publikacijas apie Gedimino aikštę, M. Knakfuso veiklą ir Vilniaus universiteto studentų XIX a. pradžios organizacijas⁵.

Kapitalizmo laikotarpio istorijos klausimus tyrinėjo nemaža TSRS istorijos ir kitų katedrų dėstytojų.

Prof. dr. L. Bičkauskas-Gentvila pastarąjį dešimtmetį toliau nagrinėjo XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios Lietuvos ir vakarų Baltarusijos agrarinius santykius. Jis paskelbė straipsnį apie privačių žemėvaldų koncentraciją ir monografiją apie Lietuvos žemės kreditą⁶. Be to, prof. L. Bičkauskas-Gentvila parengė ir išleido mokymo priemonę — Rusų istoriografiją nuo seniausiųjų laikų iki Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos⁷.

Asistentė V. Kniūraitė tyrinėjo 1922 m. Lietuvos buržuazinę žemės reformą, išspausdino mokslinių straipsnių, pranešimų tezių⁸ ir parengė mokslų kandidato disertacijos pirmąjį variantą.

Einanti profesorės pareigas ist. m. k. A. Gaigalaitė tyrinėjo ekonominius ir politinius Lietuvos ir Anglijos santykius 1919—1940 metais⁹. Paskelbė nemaža straipsnių ir parengė spaudai monografiją. Jai taip pat priklauso publikacija apie Lietuvos valstiečių kovos pobūdį buržuazijos valdymo metais ir reakcinį katalikų bažnyčios vaidmenį Lietuvos istorijoje¹⁰.

Visuotinės istorijos katedroje einantis docento pareigas ist. m. k. A. Eidintas tyrinėjo klasių kovą ir Komunistų partijos veiklą Lietuvoje 1919 m. antrojoje pusėje ir 1920 metais. Jis paskelbė mokslinių straipsnių, pranešimų tezių¹¹ ir 1981 m. apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją.

TSKP istorijos katedros docentas ist. m. k. V. Sinkevičius yra aptaręs Lietuvos valstiečių dalyvavimą revoliuciniame antifašistiniame judėjime¹².

Per pastarąjį dešimtmetį buvo tyrinėti ir kai kurie visuotinės istorijos kapitalizmo laikotarpio klausimai. Visuotinės istorijos katedros vyr. dėstytoja A. Aleksandrova išnagrinėjo 1815—1819 m. Vokietijos studentų judėjimą ir paskelbė straipsnį apie jo radikaliąją demokratinę kryptį¹³.

JAV lietuvių komunistų veiklą 1919—1969 m. tyrinėjo Mokslinio komunizmo katedros profesorė ist. m. dr. L. Petkevičienė. Be daugelio straipsnių, ji parengė ir išleido monografiją¹⁴, 1979 m. apgynė istorijos mokslų daktaro disertaciją.

Socializmo epocha. Nemaža instituto istorikų tyrinėjo pilietinės istorijos socializmo laikotarpio problemas. TSKP istorijos katedros docentas ist. m. k. A. Rakūnas toliau nagrinėjo klasių kovą Tarybų Lietuvoje, paskelbė daug straipsnių šia tema, išleido monografiją¹⁵ ir parengė ginti istorijos mokslų daktaro disertaciją.

Mokslinio komunizmo katedros profesorius ist. m. dr. M. Burokevičius tyrinėjo Tarybų Lietuvos kultūros klausimus, paskelbė straipsnių ir drauge su kitais autoriais 1982 m. išleido monografiją apie respublikos kultūrą. Joje atsispindi viso keturiasdešimtmečio kultūros raida¹⁶.

Instituto rektorius prof. ist. m. dr. J. Aničas pastaruoju laiku tyrinėjo reakcinę katalikų bažnyčios veiklą Tarybų Lietuvoje, katalikybės evoliuciją socializmo sąlygomis ir kitas problemas. Išspausdino nemaža darbų, tarp jų ir 2 monografijas¹⁷.

Visuotinės istorijos katedros docentas ist. m. k. S. Stašaitis tyrinėjo respublikos darbininkų rengimą 1940—1975 metais. Jis paskelbė mokslinių straipsnių¹⁸ ir 1978 m. apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją.

Visuotinės istorijos katedros vyr. dėstytojas ist. m. k. A. Visockis talkino LTSR MA Istorijos instituto Socializmo istorijos skyriui tyrinėjant tarybinės visuomenės politinės sistemos raidą brandaus socializmo sąlygomis ir parengė skyrių „Vartotojų kooperacija“ kolektyvinei monografijai, tyrinėjo respublikos žemės ūkio darbuotojų kvalifikaciją¹⁹. Pastutiniaisiais metais ėmėsi tyrinėti ir lietuvių nacionalinės inteligentijos rengimo klausimus²⁰.

TSRS istorijos katedros docentė ist. m. k. N. Kuncytė-Barysienė talkino rengiant „Lietuvos TSR istorijos“ IV tomą ir tyrė kai kurias darbininkų rengimo problemas.

TSKP istorijos katedros docentas ist. m. k. V. Čečetas tyrinėjo TSRS ir Lenkijos LR santykius ir 1978 m. išleido monografiją apie TSRS ir Lenkijos LR bendradarbiavimą 1966—1975 metais²¹.

Etnografijos srityje dirbo TSRS istorijos katedros docentė ist. m. k. G. Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė. Ji tyrinėjo Lietuvos šiaurės, pamario ir

Klaipėdos krašto gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą; paskelbė mokslinių straipsnių²². Be to, rengia mokymo priemonę studentams „Užsienio šalių tautų etnografija“.

Toks Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto indėlis į respublikos istorijos mokslo raidą 1972—1982 metais.

Iš informacijos matyti, kad mūsų instituto šio laikotarpio istorijos tyrinėjimuose reiškėsi daugiatemiškas, buvo dirbama pavieniui. Kokybės požiūriu darbai irgi gan nevienodi. Kai kuriuose dominuoja faktografija, trūksta gilesnių teorinių apibendrinimų. Tik paskutiniaisiais aptariamojo dešimtmečio metais, vadovaujantis partiniais, vyriausybiniais dokumentais ir kitais direktyviniais nurodymais, pamažu pradėta pereiti prie kompleksinio temų nagrinėjimo. Tai turėtų padėti gerinti publikuojamus darbus.

¹ Michelbertas M. Vienragių pilkapyno tyrinėjimai 1977 metais.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai (toliau—AMMD). Istorija, 1980, t. 20, sąs. 1, p. 110—113; Papildomi duomenys apie Romos monetų radinius Tarybų Lietuvos teritorijoje.—AMMD. Istorija, 1978, t. 18, sąs. 1, p. 83—92; Находки греческих монет на территории Литовской ССР.—AMMD. Istorija, 1975, t. 17, sąs. 2, p. 75—81; Romėniška sparninė segė iš Vienragių (Plungės raj.).—Lietuvos istorijos metraštis (toliau—LIM), 1977 m., 1978, p. 36—44, ir kt.

² Varakauskas R. Lietuvos—Livonijos santykių po Pabaisko mūšio klausimu.—AMMD. Istorija, 1974, t. 14, sąs. 1, p. 45—60, ir kt.

³ Varakauskas R. Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII—XVI a. V., 1982, 328 p.

⁴ Kuzmaйтė-Kiaupienė J. Feodalinė renta bažnytinėse valdose Zemaitijoje XV—XVIII amžiais.—MADA, 1981, t. 3, p. 113—122; t. 4, p. 65—74.

⁵ Sliēsoriūnas F. Gedimino aikštė Vilniuje. V., 1980, 83 p., 32 p. iliustr.; Nauji duomenys apie Martyno Knakiuso veiklą.—LIM, 1978 m., 1979, p. 58—86; Vilniaus universiteto studentų organizacijos XIX a. pradžioje.—Kultūros barai, 1979, Nr. 4, p. 64—67, ir kt.

⁶ Bičkauskas-Gentvila L. Žemės kreditas Lietuvoje 1861—1905 m. V., 1973, 110 p.; Мобилизация земельной собственности в Литве и Западной Белоруссии (1861—1905).—AMMD. Istorija, 1980, t. 20, sąs. 2, p. 108—129.

⁷ Bičkauskas-Gentvila L. Rusų istoriografija: Nuo seniausiųjų laikų iki Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos. V., 1978—1979. D. 1. 109 p.; 2. 93 p.

⁸ Kniūraitė V. 1922 m. buržuazinės žemės reformos Lietuvos socialinės-ekonominės priežastys.—AMMD. Istorija, 1980, t. 20, sąs. 2, p. 68—76; Tos pačios. 1922 m. buržuazinės žemės reformos istoriografija.—Jaunųjų istorikų darbai (toliau—JID), 1978, kn. 2, p. 69—77; Tos pačios. 1922 m. buržuazinės žemės reformos rezultatai.—JID, 1980, kn. 3, p. 120—123, ir kt.

⁹ Gaigalaitė A. Lietuvos ir Anglijos 1934 m. prekybos sutartis.—AMMD. Istorija, 1976, t. 16, sąs. 1, p. 75—94; Tos pačios. Miškų ūkis Lietuvos buržuazijos ekonominėje politikoje.—Ten pat, 1979, t. 19, sąs. 1, p. 37—64; Tos pačios. Anglijos paškola Lietuvai ir skolos išmokėjimas.—Ten pat, 1980, t. 20, sąs. 2, p. 54—67; Tos pačios. Lietuvos ginčai su Anglija dėl prekių pervežimo 1930—1938 m.—Ten pat, 1981, t. 21, sąs. 2, p. 95—130, ir kt.

¹⁰ Gaigalaitė A. Dėl Lietuvos valstiečių kovos pobūdžio buržuazijos valdymo metais.—LIM, 1976 m., 1977, p. 36—51; Tos pačios. Reakcinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvos istorijoje. V.: Žinija, 1980, 34 p.

¹¹ Eidintas A. Lietuvos profesinių sąjungų suvažiavimas 1920 metais.—AMMD. Istorija, 1978, t. 18, sąs. 2, p. 28—41; To paties. Lietuvos darbo žmonių kova už politines teises 1919—1920 metais.—Ten pat, 1979, t. 19, sąs. 2, p. 97—114; To paties. Dvarų darbininkų kova prieš dvarininkų ir buržuazinės administracijos savivalę Lietuvoje 1919—1920 metais.—Ten pat, 1980, t. 20, sąs. 2, p. 77—94; To paties. Rekvizicijos Lietuvoje (1919—1923 m.).—LIM, 1980 m., 1981, p. 18—28; To paties. Dėl revoliucinės situacijos Lietuvoje 1920 metais.—JID, 1978, kn. 2, p. 59—68; To

paties. Klasių kova ir komunistų partijos veikla Lietuvoje 1919 m. antroje pusėje—1920 m. V.: Zinija, 1982, 18 p., ir kt.

¹² Sinkevičius V. Lietuvos valstiečių dalyvavimas revoliuciniame ir antifašistiniame judėjime 1927—1940 metais.—AMMD. Istorija, 1975, t. 15, sąs. 2, p. 39—50.

¹³ Александрова А. Радикально-демократическое направление в студенческом движении Германии 1815—1819 гг.—AMMD. Istorija, 1974, t. 14, sąs. 1, p. 27—43.

¹⁴ Petkevičienė L. Vidiniai nesutarimai Palmerio reakcijos metais; „Sklokos“ įtaka draugijos veiklai; Draugijos kuopos Kuboje, Liuksemburge ir Prancūzijoje; LLD ir Tarybų Sąjunga.—Kn.: Seši dešimtmečiai pažangos keliu. K., 1975, p. 30—32, 160—163; Tos pačios. Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija.—Kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1975, t. 8, p. 200—238; Tos pačios. Darbo žmonių imigracija JAV ir Didysis Spalis.—Kultūros barai, 1977, Nr. 11, p. 43—45; Tos pačios. JAV pažangiųjų lietuvių ir „Tiesos“ idėjiniai ryšiai.—Kn.: „Tiesos“ kelias. V., 1977, p. 168—175; Tos pačios. Atsidavimas darbininkų klasei. (Rec.)—Komunistas, 1976, Nr. 6, p. 78—81; Tos pačios. Progresyvioji emigracija prieš fašistinį terorą.—Ten pat, Nr. 12, p. 57—70; Tos pačios. 60 metų revoliucinėje kovoje.—Ten pat, 1979, Nr. 9, p. 70—73; Tos pačios. Kovos ir pergalių metraštis.—Ten pat, 1980, Nr. 4, p. 69—73; Tos pačios. Didvyriškos kovos avangarde: JAV lietuvių komunistų veikla 1919—1969 metais. V., 1979, 223 p.; Tos pačios. Борьба литовских фракций Компартии США против буржуазных фальсификаций истории социалистической революции в 1940 году в Литве.—Кн.: 40 лет Прибалтийским республикам Союза ССР: Тезисы докладов и сообщений. Вильнюс, 1980, с. 242—245, и др.

¹⁵ Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940—1951 metais. V., 1976, 216 p.; Rakūnas A., Salūgienė V., Šarmaitis R. Revoliucionierius, propagandistas, pedagogas. V., 1978, 46 p., ir kt.

¹⁶ Tarybų Lietuvos kultūra. 1940—1980 m. / Ats. red. A. Bendžius, M. Burokevičius. V., 1982, 320 p.; Культурная революция в Советской Литве.—В кн.: 40 лет Прибалтийским республикам Союза ССР, с. 152—162, и др.

¹⁷ Aničas J. Siuolaikinė ideologinė kova ir religija.—Kn.: Siuolaikinė ideologinė kova ir istorijos dėstymo uždaviniai mokymo įstaigose. K., 1979, p. 22—36; To paties. Religinis ekstremizmas siuolaikinėje ideologinėje ir politinėje kovoje.—Komunistas, 1980, Nr. 9, p. 34—40; To paties. Socialinė-politinė katalikų bažnyčios doktrina ir žmogaus teisės.—Komunistas, 1982, Nr. 2, p. 55—60; To paties. Социалистическая революция в Литве и католическая церковь.—В кн.: 40 лет Прибалтийским республикам Союза ССР, с. 162—166; To paties. Klerikalizmo ir nacionalizmo sąjunga anti-komunistinėje propagandoje.—Kn.: Su internacionalizmo ir patriotizmo vėliava. V., 1979, p. 313—328; To paties. Socialistinė valstybė ir religiniai kultai. V., 1979, 128 p.; To paties. Socialistinės visuomenės sekuliarizacijos procesas ir jo falsifikavimo kritika. V.: Zinija, 1982, 20 p.; Aničas J., Mačiulis J. Katalikybės evoliucija socializmo sąlygomis. V., 1979, 204 p.; Aničas J., Eidintas A. Zur antisowjetischen Erziehung der litauischen Jugend in der BRD.—Wissenschaftliche Zeitschrift der pädagogischen Hochschule „Dr. Theodor Neubauer“ Erfurt / Mühlhausen Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe. 19 Jahrgang. 1982, H. 1, p. 60—64, ir kt.

¹⁸ Stašaitis S. Darbininkų kadryų rengimas Tarybų Lietuvoje.—MADA, 1974, t. 1, p. 81—92; 1975, t. 2, p. 131—142; 1976, t. 3, p. 119—129; To paties. Industriųjų liaudies ūkio šakų ir aptarnavimo sferos darbininkų kadryų rengimo (1940—1970 m.) Tarybų Lietuvoje specifika.—AMMD. Istorija, 1982, t. 22, p. 3—15; To paties. Industriųjų liaudies ūkio šakų ir aptarnavimo sferos darbininkų rengimas Tarybų Lietuvoje 1960—1975 metais.—JID, 1976, kn. 1, p. 171—182, ir kt.

¹⁹ Висоцкис А. В. Изменение квалификации руководящих работников сельского хозяйства Литвы в 1959—1970 гг.—В кн.: Под знаменем социализма. Минск, 1980, с. 30—33.

²⁰ Висоцкис А. Роль высших учебных заведений России в формировании литовской национальной интеллигенции (1861—1917).—В кн.: Всесюзная научно-практическая конференция «Вопросы интернационального воспитания в курсах истории СССР в педагогических институтах»: Тезисы докладов и сообщений. Алма-Ата, 1982, с. 87—89.

²¹ Czeczot W. Współpraca ZSRR i PRL. 1966—1975. K., 1978, 179 p.

²² Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė G. Audimo staklių raida Lietuvoje.—AMMD. Istorija, 1974, t. 14, sąs. 1, p. 83—96, ir kt.

LIETUVOS TSR CENTRINIŲ VALSTYBINIŲ ARCHYVŲ MOKSLINIO DARBO APŽVALGA

Vyriausiosios archyvų valdybos prie Lietuvos TSR
Ministrų Tarybos viršininko pavaduotojas
ist. m. k. Bronislovas V o n s a v i č i u s

Praėjusio dešimtmečio valstybinių archyvų mokslinio darbo pagrindinės kryptys, išplaukiančios iš archyvams keliamų užduočių, buvo dokumentų publikavimas ir jų rinkinių leidimas, archyvistikos ir dokumentalistikos problemų nagrinėjimas, metodinių priemonių, padedančių spręsti dokumentų saugojimo, komplektavimo, valdymo darbo organizavimo bei tobulinimo klausimus, rengimas. Visa tai turėjo palengvinti mokslo, kultūros, liaudies ūkio darbuotojams plačiau naudotis archyvuose sukauptais mūsų kultūros lobiais. Rūpintis kaip galima geriau organizuoti dokumentų panaudojimą, duoti juos įstaigoms, mokslo ir kultūros tyrinėtojams, rašantiems disertacijas ir mokslinius straipsnius. Taip pat valstybinių archyvų darbuotojų jėgomis buvo rengiami pranešimai konferencijoms, pasitarimams ir straipsniai spaudai, radijui ir televizijai, organizuojamos dokumentų parodos.

Per dešimtmetį Vyriausioji archyvų valdyba ir centriniai valstybiniai archyvai vieni bei kartu su kitomis mokslo įstaigomis išleido 6 dokumentų rinkinius ir 5 apybraižas. Trijuose skelbiami Didžiojo Tėvynės karo dokumentai.

Archyvų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Centrinis valstybinis archyvas kartu su LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutu 1973 m. parengė ir išleido dokumentų rinkinio „Masinės žudynės Lietuvoje“¹ II tomą. Šiuo metu Vakaruose vis dažniau pasigirsta nuomonių, besistengiančių reabilituoti nacistinius nusikaltėlius, nuslėpti jų nusikaltimus. Šis rinkinys ypač reikšmingas kaip demaskuojantis fašizmą, atskleidžiantis tikruosius hitlerininkų planus. Rinkinyje yra 331 dokumentas ir suvestiniai duomenys, kiek per okupaciją nužudyta žmonių, pridėtas masinių žudynių žemėlapis. 1975 m. išleistas Archyvų valdybos ir Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo dokumentų rinkinys², skirtas fašistų nusikaltimams išaiškinti ir demaskuoti.

Didžiausios apimties (461 p.) ir daugiausia paskelbtų dokumentų (432 dok.) rinkinys išleistas Didžiojo Tėvynės karo tematika³. Knyga norima kuo plačiau nušviesti Lietuvos liaudies kovą su hitleriniais okupantais, atskleisti LKP vadovaujantį vaidmenį organizuojant šią kovą. Dokumentai atrinkti iš Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinio archyvo, LTSR CVA, Latvijos TSR CVIA, TSRS gynybos ministerijos centrinio archyvo, periodinių leidinių. Knyga parengta kartu su LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutu ir Partijos istorijos institutu prie LKP CK. Šis rinkinys — svarbus indėlis į šaltinių bazę Didžiojo Tėvynės karo istorijai tyrinėti.

1977 m. sąjunginėje serijoje „TSRS žemės ūkio kolektyvizacijos istorija“ išleistas dokumentų rinkinys, parengtas kartu su LTSR Mokslų

Akademijos Istorijos institutu ir Partijos istorijos institutu prie LKP CK⁴. Jo pasirodymas sutapo su pirmųjų Lietuvos TSR kolūkių 30-mečiu. Sudarytojai ėmėsi sudėtingo uždavinio — viename rinkinyje nuosekliai ir išsamiai atskleisti ir kolūkių kūrimo parengiamąjį laikotarpį, ir Tarybų Lietuvos kaimo kolektyvizaciją, dokumentais parodyti LKP CK ir respublikos vyriausybės priemones įvairiais kolektyvizavimo etapais.

1978 m. išleistas Archyvų valdybos ir Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo parengtas rinkinys, kurio dokumentai atskleidžia pagrindines klerikalų veiklos buržuazijos valdomoje Lietuvoje sritis: politinę, ideologinę, ekonominę⁵.

Reakciniai katalikų bažnyčios veikėjai emigrantai antikomunistinėje propagandoje daug dėmesio skiria netolimos praeities istoriniams faktams iškraipyti. Objektivus, marksistinė metodologija pagrįstas katalikų bažnyčios veiklos nušvietimas yra labai aktualus. Sudarant rinkinį, buvo surasta 1,5 tūkst. dokumentų, iš kurių 200 atrinkti ir paskelbti. Tai daugiausia bažnyčios klerikalinių organizacijų ir buržuazinės valdžios įstaigų dokumentai.

1979 m. Lietuvos TSR centrinis valstybinis istorijos archyvas kartu su Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universitetu 400 metų jubiliejaus proga išleido dokumentų rinkinį, kuriame spausdinami šeši 1578—1758 m. dokumentai⁶.

Didžiojo Spalio socialistinės revoliucijos 60-ųjų metinių proga Archyvų valdyba ir Centrinis valstybinis archyvas parengė ir 1976 m. išleido leidinį, skirtą senų bolševikų, aktyvių kovotojų už Tarybų valdžią, revoliucijos, pilietinio karo ir Didžiojo Tėvynės karo veteranų šviesiam atminimui pagerbti⁷. Biografinėms apybraižoms buvo panaudota 3 mūsų respublikos ir 14 Maskvos, Leningrado, Rygos, Kijevo, Dnepropetrovsko, Taškento bei kitų broliškų respublikų archyvų dokumentai.

Leidinio populiarumą ir reikalingumą liudija daugelis mūsų spaudoje paskelbtų recenzijų. G. Vaskelos „LKP istorijos klausimuose“ (1978, t. 21), A. Gaigalaitės „Komuniste“ (1977, Nr. 10) ir kt. leidinys vertinamas ne tik kaip populiarinantis šio laikotarpio istoriją, bet ir kaip rimta mokslinė studija, kurios nauji faktai sudaro sąlygas tolesniems moksliniams tyrimams.

Be jau minėtųjų, 1976 m. „Mokslo“ leidykla išleido Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo mokslinių bendradarbių R. Dulkinienės ir L. Kalasauskienės knygutę, skirtą mūsų kultūros istorijai⁸. Joje stengtasi kuo plačiau atskleisti pagrindinius kultūrinius buržuazijos valdomos Lietuvos ryšius su Tarybų Sąjunga.

Remdamasis archyvų dokumentais ir prisiminimais, Vyriausiosios archyvų valdybos viršininkas F. Bieliauskas parengė ir išleido 3 leidinius apie aktyvius revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvius — Karolį Petriką, generolus Juozą Bartašiūną ir Joną Žiburkų⁹.

Buvo leidžiami Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpi liaudies ūkio, kultūros šakų žinynai; pasirodė jau keturiolika¹⁰. Juose trumpai informuojama apie valstybiniuose archyvuose saugomus fondus: fondo, archyvo pavadinimas, fondo numeris, bylų skaičius, fondo dokumentų

chronologinės žinios, bendros žinios apie fondo sudarytoją ir glausta turinio bei fondo sudėties anotacija.

Be aptartų jau išleistų leidinių, šiuo metu spaustuvei atiduotas dar vienas rinkinys — „Tarybų Lietuvos teatras“, kurį rengiant peržiūrėti 2603 saugojimo vienetai, sudaryta 2801 teminė kortelė. Baigiama rengti dokumentų rinkinys „Kauno garnizono kareivių sukilimas 1920 m.“, „Lietuviai — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo dalyviai“ (II t.). Iš serijos „Kultūrinė statyba Lietuvos TSR (1940—1960)“ spaudai rengiami dokumentų rinkiniai „Tarybų Lietuvos dailė“, „Tarybų Lietuvos muzika“.

Valstybinių archyvų ir Vyriausiosios archyvų valdybos darbuotojai prisideda prie daugelio mokslinių archyvistikos ir dokumentalistikos temų nagrinėjimo: dokumentų komplektavimo kriterijų nustatymas, dokumentalistikos ir archyvistikos terminų žodynas, mokslinio informacinio aparato kūrimas, diskreptorinė dokumentų paieškos sistema ir kt.

Parengta keletas leidinių apie raštvedybos, kartu ir valdymo darbo tobulinimą. Tai Lietuvos TSR ministerijų, žinybų, organizacijų ir įmonių pavyzdinė raštvedybos instrukcija (lietuvių ir rusų k.)¹¹, Lietuvos TSR organizacinės tvarkomosios dokumentacijos respublikinis standartas, Lietuvos TSR miestų, miestų rajonų, rajonų gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų tarybų vykdomųjų komitetų raštvedybos instrukcija. Vyriausiosios archyvų valdybos darbuotojai išvertė, suredagavo ir pritaikė Lietuvos TSR respublikinio standarto reikalavimams, organizacinei tvarkomajai dokumentacijai leidinį „Unifikuota organizacinės tvarkomosios dokumentacijos sistema“.

Per dešimtmetį respublikos archyvų sistemos darbuotojai D. Butėnas, E. Banionis, A. Guobis ir B. Vonsavičius apgynė 3 istorijos ir 1 menotyros mokslų kandidato disertacijas temomis „Dvarų šeimos Lietuvos XVI—XVII amžiuje“, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba“, „Lietuvių dramaturgija Lietuvos TSR akademiniam dramos teatre“, „Kolūkių ir vietinių tarybinių įstaigų dokumentai kaip šaltinis kolūkinės statybos istorijai Lietuvos TSR nagrinėti“.

Labai svarbios yra ir kitos dokumentų panaudojimo bei populiarinimo formos — straipsniai mokslinėje ir periodinėje spaudoje, radijo ir televizijos laidos, parodos. Per dešimtmetį paskelbta daugiau kaip 900 straipsnių, surengta apie 300 radijo bei televizijos laidų. Dauguma straipsnių įvedė į mokslinę apyvartą naujus dokumentus, kėlė naujų minčių dėl kai kurių asmenų ir įvykių vertinimo, demaskavo istorijos falsifikuotojus.

Respublikos archyvai populiarina dokumentus, rengdami daug vaizdinės agitacijos priemonių — parodų aktualia tematika. Kasmet jų įvyksta per 50. Demonstruojamos ne tik pačiuose archyvuose, bet ir mikrofilmiais platinama po visą respubliką. Pvz., vien 1982, jubiliejiniiais metais parengtos ir išplatintos 35 dokumentų parodos.

Kitas dokumentų panaudojimo aktyviausių barų yra archyvų skaityklos. Kiekvienais metais daugėja skaitytojų. Vien tiktai 1981 m. respublikos archyvų skaityklose dirbo 765 tyrinėtojai, jiems buvo išduota apie 2650 bylų, pagaminta maždaug 4 tūkst. įvairių kopijų.

Dokumentus tyrinėja istorikai, filologai, medikai, architektai, muzikologai, kraštotyriminkai ir kitų sričių specialistai iš Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos bei kitų respublikų. Atvyksta ir iš užsienio — Lenkijos LR, Vokietijos DR, JAV, Japonijos ir iš kitur. Skaitytojai archyvų dokumentus naudoja rašydami monografijas, disertacijas, diplominius darbus, publikacijas bei straipsnius. Jų tyrinėjimo tematika labai plati: revoliucinis judėjimas ir jo dalyviai, Pabaltijo tautų revoliuciniai ryšiai su Rusija, Lietuvos ekonominiai bei politiniai santykiai su kitomis valstybėmis, kultūros istorija, miestų ir pavienių istorijos bei architektūros paminklų istorija ir kt.

Lietuvos TSR centriniam valstybiniam kino-foto-fonodokumentų archyve saugomi kino dokumentai buvo panaudoti rengiant kino apybraižas, dokumentinius ir meninius filmus: „Vilniui 650 metų“, „A. Sniečkus“, „Jūra ir laivai“ (buvo demonstruojamas Japonijoje vykusioje parodoje Ekspo-75), „Vilniaus universitetas“, „1940 metų birželis“, „Sodybų tuštėjimo metas“ ir kt. Archyvų dokumentų pagrindu buvo parengtos televizijos laidos Tarybų valdžios atkūrimo 40-mečiui, apie Vilniaus miesto, Vilniaus universiteto jubiliejus, žymius mūsų revoliucinio judėjimo dalyvius, kultūros ir mokslo veikėjus: A. Vienuolį, A. Gudaitį-Guzevičių, A. Venclovą, V. Mozūriūną, P. Pakarklį, A. Matulį, E. Tautkaitę, A. Kurauską, S. Krasauską ir daugelį kitų. Analogiškiems tikslams buvo naudojami foto bei fonodokumentai.

Valstybiniai archyvai ir toliau numato kaupti bei naudoti archyvų dokumentus liaudies ūkio, kultūros poreikiams tenkinti ir stengsis sudaryti tyrinėtojams kuo palankesnes sąlygas, kad daugiau dokumentų būtų panaudojama politiniame, moksliniame ir praktiniame darbe.

¹ Masinės žudynės Lietuvoje 1941—1944: Dokumentų rinkinys. V., 1973. T. 2.

² Pirčiupių tragedijos kaltininkai: Dokumentų rinkinys. V., 1975.

³ Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941—1945): Dokumentų ir medžiagos rinkinys. V., 1982.

⁴ Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР: Сборник документов и материалов: Вильнюс, 1977.

⁵ Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje: Dokumentų rinkinys. V., 1978.

⁶ Academia et universitas Vilmensis. V., 1979.

⁷ Lietuviai — Spalio revoliucijos ir pilietinio karo dalyviai. V., 1976.

⁸ Dulkinienė R., Kalasauskienė L. Į didį ir platų kelią. V., 1976.

⁹ Bieliauskas F., Karolis Petrikas. V., 1973; To paties. Juozas Bartašiūnas. V., 1977; To paties. Artillerijos generolas: Dokumentinė apybraiža apie Joną Ziburkų. V., 1982.

¹⁰ Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Švietimas. V., 1974, sąs. 1; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Pramonė, prekyba. V., 1975, sąs. 2; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Žemės ūkis. Miškų ūkis. V., 1976, sąs. 3; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Kultūra. Mokslas. Spauda ir informacija. V., 1976, sąs. 4; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Finansai. Draudimas. V., 1977, sąs. 5; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Sveikatos apsauga. Socialinis aprūpinimas. Fizkultūra ir sportas. V., 1977, sąs. 6; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Justicija. V., 1978, sąs. 7; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Valstybinė valdžia ir valstybės valdymas. V., 1979, sąs. 8; Lietuvos TSR valstybinio archyvo Šiauliuose fondų trumpas žinynas: Valstybinė valdžia ir valstybės valdymas. V., 1979, sąs. 8(A); Lietuvos TSR valstybinio archyvo Kaune

fondų trumpas žinynas: Valstybinė valdžia ir valstybės valdymas. V., 1980, sąs. 8(B); Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Transportas. Ryšiai. V., 1980, sąs. 9; Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Lietuvos TSR centrinio valstybinio literatūros ir meno archyvo asmenų fondai (A—K). V., 1981, sąs. 10(A); Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Lietuvos TSR centrinio valstybinio literatūros ir meno archyvo asmenų fondai (L—Z). V., 1982, sąs. 10(B); Lietuvos TSR valstybinių archyvų fondų trumpas žinynas: Planavimas. Statistika. Darbas. V., 1981, sąs. 11.

¹¹ Lietuvos TSR ministerijų, žinybų, įstaigų, organizacijų ir įmonių pavyzdinė raštvedybos instrukcija. V., 1975; Примерная инструкция по делопроизводству в министерствах, ведомствах, учреждениях, организациях и предприятиях Литовской ССР. Вильнюс, 1975; Organizacinės tvarkomosios dokumentacijos (OTD) sistema: Bendrieji reikalavimai. Blankai LTSR RST 6.1—75. V., 1975; Unifikuotos dokumentacijos sistema: Organizacinės tvarkomosios dokumentacijos sistema. Dokumentų formavimo reikalavimai. Formulirai-pavyzdys. LTSR RST 6.1—81. V., 1981; Lietuvos TSR miestų, miestų rajonų, gyvenviečių ir apylinkių Liaudies deputatų tarybų vykdomųjų komitetų raštvedybos instrukcija. V., 1980; Unifikuota organizacinės tvarkomosios dokumentacijos sistema: Unifikuotos formos, jų naudojimo instruktiviniai ir metodiniai nurodymai. V., 1982.